

MODERN GÜNEY AZERBAYCAN EDEBİYATI

*OKUMUŞ, Salih
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Batı tesirindeki Azerbaycan edebiyatı, Rusların Kafkasya'ya girmesiyle başlar. XIX. asırda Kafkasya'da başlayan Rus istilasının bir sonucu olarak da Azerî edebiyatı iki kola ayrılır: Kuzey Azerbaycan'daki edebiyat, Rus tesiri sebebiyle çağdaş hayata göre şekillenmeye başlarken, Güney Azerbaycan'daki edebiyatın klâsik ananeleri içerisinde gittikçe sönükleşir, bir taklit ve nazire edebiyatı halini alır.

XIX. asrın ikinci yarısından itibaren temelleri atılan Modern Azerbaycan edebiyatı; Kuzey'de asrın sonunda ilk eserlerini vermeye başlarken, Güney'de II. Dünya savaşından sonraki yılları beklemek zorunda kalmıştır. Güney Azerbaycan Edebiyatında modernleşme bilhassa şiir alanında kendini gösterir. 1940'lerden sonra nesir ve tiyatro sahalarında da eserler verilmeye başlar. Güney Azerbaycan'da çağdaş edebiyatın temellerini atan şahsiyetler arasında Habib Sahir, Dr. Cevat Heyet ve Şehriyar'ın isimlerini bilhassa zikretmek gerekir.

Devrimden sonra Modern Güney Azerbaycan edebiyatı; İnkılâp hareketinden doğan ve beslenen coşkun, vatanperver şiir anlayışı, serbest şiir anlayışı ve şiirde ferdî üslûbun gelişmesi şeklinde özetlenebilecek üç dönemde incelenebilir. Bu yıllarda Güney Azerbaycan edebiyatında tamamen birleşik Azerbaycan düşüncesinin hâkim olduğu görülür. Ayrıca; dil, vatan ve bağımsızlık temaları da yeniden ağırlık kazanmaya başlar.

Anahtar Kelimeler: Güney Azerbaycan, Edebiyat Tarihi, Tebriz, Molla Nasreddin, 79 devrimi, Araz.

ABSTRACT

The Azarbaijan Literature under the influence of West starts with the Russian invasion to Caucasian region in the 19th century. As a result of this invasion the Azarbaijan Literature divides into two parts: While the North Azebaijan Literature begins to acquire its shape with Russian modern life,

* Yard. Doç. Dr. Salih Okumuş, Ordu Üniversitesi, türk dili ve Edebiyatı Bölümü.

the South Azerbaijan Literature gradually goes into a decline within its classical tradition and it turns out a simulated, nazire literature.

The Modern Azerbaijan Literature dates back the second half of the 19th century and the first literary works born in the North at the end of the era. However the South Azerbaijan Literature waits until the end of 2nd World War for literary production. Modernization in the South Azerbaijan Literature notably shows itself in the poetry area. After the 1940's prose and drama works are also produced. Among the names that lay the foundation of the South Azerbaijan Literature; Habib Sahir, Cevat Heyet and Şehriyar should specially be particularized.

After the revolution the Modern Azerbaijan Literature can be analyzed within three periods. The first one is the enthusiastic and patriotic poetry period that borns and grows stronger with the revolution movement. The second one is the understanding of independent poetry period. The last one is the development of individual style period. In those years it is clearly seen that a "United Azerbaijan" idea possesses on the South Azerbaijan Literature. Language, motherland and independence themes are also highlighted.

Key Words: The South Azerbaijan, the History of Literature, Molla Nasreddin, Revolution of 1979, Araz.

XIX. asrın ikinci yarısından itibaren temelleri atılan Modern Azerbaycan edebiyatı; Kuzeyde asrın sonunda ilk eserlerini vermeye başlarken, Güneyde II. Dünya savaşından sonraki yılları beklemek zorunda kalmıştır. Ancak bu hususta araştırmacılar arasında tam bir birlik mevcut değildir. Bazı araştırmacılar modern edebiyatın Kuzey'le birlikte başladığını söylerken, bazıları da II.Dünya savaşından sonra Rusların Güney Azerbaycan'a girmesiyle başladığını ifade etmektedir. Bazıları ise bu tarihi 1979 devrimi olarak göstermektedirler.

Yavuz Akpınar, modern edebiyatın başlangıcını Türkmençay Antlaşması (1828) olarak gösterir. (Akpınar,1994:84) Cevat Heyet de, "*Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*" adlı eserinde Modern Azerbaycan Edebiyatı için aynı tarihi işaret ederken, bu edebiyatı; Meşrutiyet Dönemi, Pehlevî Dönemi ve Muasır Dönem olarak üç bölüme ayırır. (Heyet, 1990:426) Biz de bu tasnifi dikkate alacağız.

1. Meşrutiyet Devri Güney Azerbaycan Edebiyatı (1828-1920)¹

XIX. Asır, Rusların Azerbaycan'ı istila için giriştikleri harplerle doludur. Osmanlı ve İran merkezi idarelerinin Kafkasya üzerindeki etkilerinin azalmaya başlaması, hanlıkların kendi aralarındaki mücadelelerine sahne olur. Bilhassa Nadir Şah'ın ölümünden sonra bölgede ortaya çıkan siyasî boşluk ve karışıklıklardan faydalanan Ruslar, XIX. asrın başlarından itibaren Kafkasya'ya girmeye başlar. Daha asrın başında Aras nehrinin kuzeyi tamamen Rusların eline geçer. 22 Şubat 1828 yılında yapılan Türkmençay antlaşmasıyla Azerbaycan ikiye ayrılır. Aras'ın kuzeyi Ruslar'a, güneyi ise, İran'a kalır. Diğer yandan Hazar Denizini de kontrol altına alan Ruslar, Kafkasya'yı altı eyalete ayırarak merkezi Tiflis olan Kafkasya Umumi Valiliği'ne bağlar. (Okumuş, 2002/19:262)²

Bu tarihten sonra Kuzey'de farklı bir siyasî ve ekonomik yapı kurulurken, Güney'de gelişme durma noktasına gelir. Azeri dili ile eğitim veren okullar kapatılır. Gazete, dergi ve kitap yayımına izin verilmez. XIX. asrın başlarına kadar Azerî edebiyatının merkezi ve medenî muhiti olan Tebriz bu fonksiyonunu Tiflis'e devreder. Tiflis, siyasî, ticarî ve kültürel bir merkeze dönüşür. Burada açılan Rus mektepleri de ilk mütefekkir ve ilim adamlarını yetiştirmeye başlar. Avrupa ve Rusya'daki fikir hareketleri ve diğer yenilikler kısa bir süre sonra Tiflis'e ulaşır, buradan da süratle etrafa yayılmaya başlar. Bu ortam, Tiflis'te yaşayan Azerî maarifçileri³ ve diğer münevverleri de derinden etkiler. (Akpınar, 1994: 36)

XX. yüzyılın başlarında İran, Kafkasya ve Osmanlı Devleti'nde meydana gelen meşrutiyet hareketleri Güney Azerbaycan'ı da derinden etkiler. Afganistan'da yetişen Cemalettin Efganî, Tercuman'ın kurucusu Gaspıralı İsmail ve Mirza Hasan Rüşdiyye bu bölgede hürriyetçi ve meşrutiyetçi bir havanın doğmasında etkili olurlar.

1905 yılında Rusya'da meydana gelen sosyalist devriminden sonra petrol bölgeleri daha da önem kazanır. Din ve mezhep kavgalarıyla siyasî karışıklıklar, gittikçe artan hürriyet ve meşrutiyet arzuları, 1907 yılında İran'da Meşrutiyet ilanı ile sonuçlanır. İngilizler ve Ruslar tarafından İran iki nüfuz bölgesine ayrılır. Bu sırada Tebriz'de bulunan meşrutiyetçiler de

¹ Meşrutiyet Dönemi, Modern Edebiyat'ın başladığı dönemdir. Rusların Kafkasya'ya girmesinden sonra, İran'la yapılan Türkmençay Antlaşması'yla (1828) başlayıp, Pehlevî Hanedanı'nın İran'a hâkim olmasıyla sona erer (1920).

² Metin içindeki dipnotlarda tarihten sonra bölü işaretleri ile gösterilen rakamlar, ya bir yazarın aynı yılda basılan diğer eserlerini işaret eder, ya da ilgili eserin cilt numarasını belirtir.

³ Maarifçilik: 17. ve 18. asırlarda Batı Avrupa'da ve 18. ve 19. asırlarda Rusya'da etkili olmuştur. Feodalizmi tenkit eden bir cereyandır. Halkın bilgilendirilmesini ve bilinçlendirilmesini amaçlar. Kısaca maarifçilik, gelişme ve ilerleme idealini sembolize eder.

Settar Han ve Bağır Han'ın önderliğinde ayaklanarak, “*Millî Encümen*”i ilan eder. Ancak Rus ve İngiliz güçlerinin yardımıyla bu hareket bastırılır. İnkılâpçıların çoğu Kafkasya, Türkiye ve Avrupa ülkelerine kaçmağa mecbur edilir. Bağır Han sürgünde öldürülür, gözaltında olan Settar Han da 1914 yılında vefat eder.

1917 yılında Rusya’da meydana gelen Bolşevik ihtilali bütün bölgeyi ilgilendirir. 1918 yılında Rus ordularının İran’dan ayrılmasıyla, daha önce İran’dan sürgün edilen Hiyabanî Tebriz’e döner. Demokrat Parti’nin başına geçerek, “*Azadistan*” devletini ilan eder (7 Nisan 1920). Kuzeyde de M.Emin Resulzâde’nin başkanlığında “*Cumhuriyet*” ilan edilmiştir (28 Mayıs 1918). Azadistan daha bir senesini doldurmadan İran güçleri tarafından yıkılır (11 Eylül 1920). Bu hareketi destekleyen aydınlar öldürülür.

Hiyabanî bir yıla yakın sürede Türkçe eğitim-öğretim veren okullar açar. Türkiye ve Azerbaycan’dan ilim adamları getirerek ders kitaplarının hazırlanmasında önemli katkılarda bulunur. Ayrıca Tebriz’de bir “*Yüksek Ticaret Mektebi*” ve “*Hayriye*” adlı tiyatro ile merkezi bir kütüphane kurar. Türkçe Neşriyatın önünü açar. Toprak reformu alanında ciddi çalışmalarda bulunur. Hiyabanî döneminde yapılan bu çalışmaların G. Azerbaycan’da edebiyatın gelişmesinde de önemli katkıları olur.

Kafkasya’nın Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonra Kuzey Azerbaycan’da ticaret hayatı canlanmış, siyasî ve içtimaî hayat da süratle değişmişti. Bu tarihe kadar her iki Azerbaycan’da da birbirine benzeyen siyasî, içtimaî ve iktisadî şartlar, Kuzey Azerbaycan lehine bozulurken, Güney Azerbaycan’da eski hayat tarzı aynen sürdürülmüştür. Fakat dinî, edebî ve içtimaî alanlardaki münasebetler devam etmiştir. Kuzey’de yeni gelişen edebiyat anlayışı, Güney’de çok fazla etkili olamamıştır.

Batı tesirindeki Azerbaycan edebiyatı, Rusların Kafkasya’ya girmesiyle başlar. XIX. asırda Kafkasya’da başlayan Rus istilasının bir sonucu olarak da Azerî edebiyatı iki kola ayrılır: Kuzey Azerbaycan’da edebiyat, Rus tesiri sebebiyle çağdaş hayata göre şekillenmeye başlarken, Güney Azerbaycan’daki edebiyat klâsik ananeleri içerisinde gittikçe sönükleşir, bir taklit ve nazire edebiyatı halini alır. Klâsik edebiyat hem Kuzeyde, hem de Güneyde canlılığını sürdürmektedir. Bu daha ziyade Fuzulî gibi güçlü bir şairi taklit ve eski şairlere nazireler yazmaktan ileriye gidememiştir. Güneyde son derece güçlü olan Tarikat edebiyatı, Kuzey’de Kazak ve Karabağ civarlarında bile tesir uyandırmaya başlamıştır. Ayrıca Klâsik edebiyatın satirik şiir geleneği de devam etmektedir. (Okumuş, 2002/19:262)

İçtimaî ve siyasî hayatla yakından alakalı olan Klasik şiir ve edebiyat anlayışı günümüze kadar tesirini devam ettirir. En çok rağbet gören nazım şekli gazeldir. Gazel, mevzuunu ve dilini değiştirerek yok olmaktan kurtulur. (Akpınar, 1994: 39-40) “Bu devrin gazellerinde an’anevî şiir anlayışı ve mevzuları yanında, gittikçe daha belirli bir hal almaya başlayan gerçek insanî duyguların, ferdî his ve düşüncelerin ve reel hayat anlayışının ortaya çıktığı görülür. Tasvir edilen sevgili artık muhayyel bir varlık değil, canlı-kanlı gerçek bir insandır. Devrandan şikâyet, gittikçe gerçekçi bir anlayışa bürünerek içtimaî ve siyasî bir mahiyet kazanır.” (Akpınar, 1994:42)

Halk edebiyatı da kendi tekâmülünü hızla sürdürürken, halk ve saz şairleri bu geleneğe uygun eserler vermeye devam etmişlerdir. Sözlü edebiyat ile klâsik edebiyatın ananeleri birbirinin içine girmiştir. Klâsik edebiyattaki Osmanlı ve İran edebiyatı tesirini sürdürmektedir. Âşık tarzı şiirinin yanında, halk destanları, masallar, maniler, fıkralar, bilmece gibi sözlü edebiyat nev’ileri de kendi ananelerine bağlı olarak devam eder. XVIII. asırdan itibaren, halk edebiyatı nazım şekilleri ve ifade hususiyetleri yazılı edebiyat üzerinde gittikçe tesirini arttırmıştır.

Modern Güney Azerbaycan edebiyatının oluşmasında bu tarihî sürecin çok büyük ehemmiyeti vardır. XIX ve XX. Asırda cereyan eden siyasî ve sosyal olaylar bütün Kafkasya’da olduğu gibi G.Azerbaycan’da da realist bir neslin yetişmesinde önemli bir rol oynar. Bu nesil, modern Güney Azerbaycan edebiyatının kurulmasında büyük gayretler sarf eder. Yüzyıllardan beri devam eden klasik şiir ile halk şiiri geleneğinin yanında yeni ve çağdaş şiir anlayışları ve nesir alanında önemli örnekler verilir. “Gazel, kaside ve mesnevi türleri zamanla yerlerini manzum hikâye/roman adı verilen poémalara bırakır.” (Akpınar,1994: 39-40) Son iki asrın yetiştirdiği yazar ve şairler, başta bölgede yaşanan sosyal ve siyasî olaylar olmak üzere halkın çektiği sıkıntıları, sürgünleri, ümitleri, özlemleri ve birleşik Azerbaycan fikrini dile getirirler.

Modern edebiyatın kurulmasında bilhassa bu nesilden bahsetmek gerekir. Bu nesil, Rusya’nın Kafkasya’da oluşturduğu sosyal ve medenî muhit ile Rus idaresine girmiş Azerî aydınların çıkardıkları gazete, dergi ve yeni tarzda açmış oldukları okullarda tebliğ etmeye çalıştıkları “*maarifçilik*” ve “*halkçılık*” düşünceleri ile yetişir. Rusya, Türkiye ve İran’da meydana gelen meşrutiyet hareketleri ve bu coğrafyada gelişen yenilikçi fikirlerden etkilenirler. 1850’lerde doğan bu yenilikçi nesil, eğitim-öğretim faaliyetlerine önem verir. Okul, kütüphane ve tiyatro gibi kendilerinden sonraki neslin yetişmesini sağlayacak kurumların oluşmasında büyük gayretler sarf eder. Ders kitapları kaleme alırlar. Sosyal hayatın modernleşmesi yönünde büyük çabaları olur. Fikrî ve

edebî faaliyetlerinin yanında gazetecilik/dergiler yaparlar ve siyasetle uğraşırlar. Ayrıca hemen hepsi bağımsız Azerbaycan idealinin de ateşli birer savunucularıdır.

Güneyde gazete ve degiciliğin giderek gelişmesi, edebî ve fikrî alanda da ciddi etkiler yaratır. Tebriz ve çevresindeki matbuat faaliyetleri Kuzey'in etkisinde gelişir. Hasan Bey Zerdabî'nin çıkarmış olduğu "*Ekinçi*" gazetesi, burada millî bir matbuatın doğmasına yardımcı olur. Başlangıçta matbuat daha çok, dinî yayın ve propaganda maksadıyla kullanılır. (Minesyan, 1935/1:244) Matbaanın dini amaçlarla kurulması nedeniyle, kültürel hayata bir katkısı olmaz. Din dışı eserler ise, XIX. asrın başlarına kadar Hindistan, İstanbul, Kazan ve Kahire'de basılır. (A.İ.A.,1985:232; Ariyenpur,1932/1:229-230) İran'da matbaanın gelişmesi 1924'ten sonra olmuştur.

1880 yılında Tebriz'de ilk özel gazete çıkarılır.⁴ 1884'te "*Medeniyet*" gazetesi yayınlanır. Bunları, "*Rûznâme-i Tebriz*" (1880), "*Şebname*" (1894), "*Elhatiyat*" (1899), "*Adalet*" (1906), "*Hayrantaş*" (1908), "*Şeker*" (1909-Haftalık), "*Edeb*" ve "*Kemal*" (1900), "*Gencine Fünûn*" (1904), "*İttiyaç*" (1907) adlı rûznâmeler takip eder. Bunların dışında muhacerette yayınlanan "*Ehtar*", "*Hükümet*" ve Elekber Dehuda'nın İstanbul'da Farsça olarak yayınladığı "*Sürüş*"ü de zikretmek yerinde olur. 1858 yılında Tebriz'de yayınlanan "*Azerbaycan*" gazetesi ise, Güney Azerbaycan'daki süreli yayınların ilk örneğini teşkil eder. (Terbiyet, 1987:441-446; Biraun, -/2:452; A.İ.A., 1984:8-9; Rüstemova, 1993:194)

Meşrutiyet'in ilanından sonra matbuat alanında da bir canlanma görülür. Önce "*Azerbaycan*" (1907) dergisinin ilk sayısı yayınlanır. Ardından "*Mektep*", "*Mücahit*", "*Haşaratü'l-Erz*", "*Ferverdin*" (Ürmiye), "*Şefeg*", "*Encümen*" ve "*İstiklal*" gazeteleri çıkmaya başlar. Bilhassa "*İstiklâl*" ve "*Şefeg*" gazeteleri demokratlar ile bağımsızlık yanlılarının kalesi olur. Yine bu yıllarda Tebriz'de bir kısmı haftalık olarak "*Kesalet*", "*Ümid*", "*Azad*", "*Ethat*", "*Ehvet*", "*Ablağ*" ve "*Mesbac*"; Tahran'da "*Carciye Millet*", "*Behlül*", "*Keşkül*"; Reşt'te "*Nesime Şimal*" ve İstanbul'da "*Şeyda*" mecmuaları yayınlanır.

Meşrutiyet İnkılâbı devrinde Güney Azerbaycan'da elliye yakın dergi ve gazetenin yayımlandığını görmekteyiz. Bu sayede Azerbaycan matbuatı,

⁴ İran'da ilk resmi gazetenin 1837 yılında yayımlandığı bilinmektedir. Kuzey Azerbaycan'a ait ilk Türkçe gazete ise 1832 yılında Tiflis'te "Tifliskie Vedomosti (Tiflis Ehbarı)" adıyla çıkarılmıştır. Muhammedeli Terbiyet, ilk rûznâmenin 1819/1920 yıllarında Tebriz'de çıkarıldığı ve yine bu tarihlerde litografya usulüyle "Encümen" adıyla bir gazetenin yayımlandığını söyler. Bu konudaki daha geniş bilgi için, (Oğuz-Çakır, 2000:06; Ahundov, 1965:9; Rüstemova, 1993:3; Terbiyet, 1987:441-446) kaynaklarına bakınız.

demokratik ve millî çizgilere taşınır. Bu yayın organları aydınların düşüncelerini halka yansıtmada önemli bir rol üstlenir. Tebriz’de oluşmaya başlayan inkılâpçı ruhun da olgunlaşmasına zemin hazırlar.

Yavuz Akpınar, Güney Azerbaycan’da hatta İran’da yeni edebiyatın ilk temsilcileri arasında *Abdurrahim Talibov*, *Zeynelabidin Marağayi* ve *Mirza Ağa Tebrizî*’yi gösterir. (Akpınar, 1994: 42) Buna, daha çok eğitim ve gazetecilikle uğraşan *Mirza Hasan Ruşdiyye*, *Mirza Ali Mö’cüz Şebüsteri* ve *Mirza Mahmud Ganizâde*’yi de eklemek gerekir. Hasan Bey Zerdabî, C.Memmedguluzâde, Mirza Şafî Vazeh ve Mirza Fethali Ahundzâde mektebine yakınlıklarıyla tanınan bu aydınlar, Güney Azerbaycan halkının içinde bulunduğu durumu eserlerinde konu ederek gerici zihniyete savaş açarlar.

Burada, *Şeyh Muhammet Hiyabanî* (1880-1920) ve *Seyid Cafer Pişevârî* (1893-1947) den ayrıca söz açmak gerekir. Son iki asırda G.Azerbaycanda meydana gelen tarihî sürecin ortasında yer alan bu iki kahraman devlet ve fikir adamı da, Tebriz’de bağımsız Türk devletinin ilanı ve modern hayatın kurulmasında önemli katkılarda bulunurlar. Okul, kütüphane, tiyatro gibi eğitim kurumlarını açarak modern edebiyatı kuran yeni neslin yetişmesinde çok faydalı olurlar.

1834 yılında Tebriz’de doğan *Mirza Abdurrahim Talibov* (1834-1911), İran’daki meşrutiyet inkılâbının hazırlanmasında ve bilhassa çağdaş eğitim düşüncesinin gelişmesinde ve yaygınlaşmasında büyük katkıları olur. Ayrıca çağdaş Fars nesrinin de mühendisi ve banisi olarak şöhret kazanır. (Kafkasyalı, 2002/3: 344)

Azerbaycan edebiyatının ilk realist romancısı olan *Zeynel Abidin Marağayi* (1837-1910), Mirza Fethali Ahundzâde mektebinin de takipçisidir. “*İbrahim Beyin Seyahatnâmesi*”adlı üç ciltlik romanı, yakın doğuda maarifçilik idealinin yayılmasında önemli rol oynar. Ayrıca İran’daki meşrutiyet inkılâbının ideolojik zemininin hazırlanmasında da büyük tesiri olur. Eserde sömürüye, gericiliğe ve cahilliğe karşı çıkılır.

Mirza Ağa Tebrizî (? -1915), İranda ilk orijinal dram eserlerini yazar. Eserlerinde İran feodal toplumunun durumunu, devlet idaresindeki gariplikleri, rüşvetçiliği ve zulmü işler. Gazetecilikle de uğraşan Tebrizî, “*Risale-yi Ahlakîye*” adlı ders kitabıyla da eğitim-öğretim tarihinde de yerini alır. (Kafkasyalı, 2002/3: 453)

Büyük Türk eğitimcisi *Mirza Hasan Ruşdiyye* (1851-1944), usul-i cedit mekteplerinin kurulmasında büyük çaba sarf eder. 1893 yılında Tebriz’de

“Ruştiye Milli Mektebi”ni kurar. Öğrencilerin Azerbaycan Türkçesiyle eğitim görmeleri için büyük gayret sarf eder. Ruştiye, öğrencileri için Türkçe ve Farsça ders kitapları yazar.

Mirza Ali Mu’ciz Şebüsteri (1873-1934), genç yaşındayken ailesini geçindirmek üzere İstanbul’a gelir. Burada İran halklarının bağımsızlığı için çalışan siyasi teşkilatlarla ilişki kurar. Bu teşkilatların yayınladığı gazetelerde çalışır. İstanbul’da oluşmakta olan Yeni Türk Edebiyatı ile yakından ilgilenererek, Tevfik Fikret, M.Emin Yurdakul ve Namık Kemal gibi şahsiyetlerin eserlerini inceleme fırsatı bulur. 1905 Rus inkılâbından sonra vatanına dönüp mücadelesini burada sürdürür. (Memmedli,1982:6) “*Molla Nasreddin*”cilerin Güneydeki en büyük temsilcilerinden olan Şebüsteri, eğitim ve kültüre önem verir. Bilhassa kadın hakları konusundaki çabaları ve kız okulu açmak için gösterdiği gayret dikkate değerdir. Dinî fanatizm, cehalet ve gericiliğe savaş açar. İran Türk şiirinde sosyal satirik şiir dilinin temelini atan da odur. (Kafkasyalı, 2002/4: 112)

Mirza Mahmud Ganizâde (1878-1935), gazeteci ve çevirmen olarak tanınır. Genç yaşta devrin önemli isimlerinden Seyid Kemalettin Kaşanî ve M.Abdurrahim Talibzâde ile tanışma fırsatı bulur. Kafkasya seyahatinden sonra Ürmiye’de Türkçe “*Feryad*” gazetesini çıkarmaya başlar (1907). 1910 yılında Berlin’e gider. 1926 yılında Tebriz’e döndükten sonra “*Sehend*”i çıkarır. Burada bağımsız Azerbaycan idealini terennüm eder. Almancadan çevirdiği eserleri yayımlar. (Kafkasyalı, 2002/4:151)

Bu kuşağa mensup isimler arasında, “*Bayram Ali Abbaszâde Hamal* (1859-1926), *Mirza Ali Siggetü’l-İslam* (1860-1890), *Cafer Hamneî* (1866-?), *Azer Tebrizî* (1871-1938), *Seyyid Eşrefü’-d-Din Gilanî* (1872-1934) isimlerini de zikretmek gerekir.

Bu devirde en büyük yenilik nesir alanında olur. İlk modern –diyebileceğimiz– roman/hikâye ve tiyatro denemeleri de bu dönemde kaleme alınır. Nesir başlangıçta kuzeyin tesirindedir. Bilhassa Ahundzâde’nin “*Temsilat*” adlı eseri, İran başta olmak üzere, yakın doğuda çok ciddi tesirler uyandırır. Asrın sonuna doğru G.Azerbaycan’da nesir tarzı Ahundzâde geleneği üzerine kurulur. Abdurrahman Talibov, “*Kitap Yüklü Eşek*” (1888), “*Sefine-yi Talibî, Ya Kitab-ı Ahmet*” (c.I-II, 1894-1895), “*Mesail’ül-Hayat*”, (c.I-II-III, 1906); Zeynelabidin Marağayı “*İbrahim Beyin Seyahatnâmesi*”, (c.I-II-III, 1892,1906,1909) ve “*Hayırhahların Yolu*”, (1905-1906) adlı eserleri kaleme alırlar. (Atatürk Kültür Merkezi, 2004/6: 520)

Bu romanlar, daha çok Azerbaycan'da ortaya çıkan maarifçi anlayışla yazılır. Pedogojik unsurların ve terbiye geleneğinin ön plana çıktığı bu eserlerin bazılarında ise, sosyal-siyasî roman geleneğinin izlerine rastlanır. A. Talibov'un seyahat tarzı ise çok ses getirir. Talibov'un "*Kitap Yüklü Eşek*" ve "*Talibin Gemisi*" ile Marağayı'nın "*İbrahim Beyin Seyahatnâmesi*" romanları G.Azerbaycan nesrinin gelişmesinde önemli katkıları bulunur.

"*Kitap Yüklü Eşek*", Güney Azerbaycan ve doğu halklarının yaşayışlarını, davranışlarını ve beklentilerini anlatırken (Kafkasyalı, 2002/3: 22), Azerbaycan nesrinde ilk maarifçi pedogojik roman olan "*Talibin Gemisi*", eğitim sisteminin skolastik düşünce ile dinî-mistik yapıdan kurtarılması gerektiğini vurgular. Yazar çağdaş, ahlakî dünya görüşü ile yeni medeniyet yollarını tebliğ eder. Eser, küçük Ahmet ile babası arasında geçen bir sohbet şeklinde kaleme alınmıştır. Özellikle bu şekilde eğitim almış Ahmet'in vatanperverliğinden bahsedilir. (Atatürk Kültür Merkezi, 2004/6:520)

"*İbrahim Bey'in Seyahatnâmesi*" (Kahire 1897) ise, klasik maarifçi neslin sosyal-siyasî türünde kaleme alınır. Eser, İran halklarının içinde bulunduğu yokluk ve imkânsızlıkları anlatır. Buna, dinî-feodalizmi, siyasî ve sosyal yapıdaki gerici düşüncenin sebep olduğunu söyler. Bu düşünceye savaş açan yazar, millî bir sosyal gelişmeyi sağlayacak yeniliklere işaret ederek, bunların tahlili üzerinde durur. (Atatürk Kültür Merkezi, 2004/6:520; Kafkasyalı, 2002/3:22)

Bu romanlardaki maarifçi fikir, eğitim sistemi, yönetim ve devlet anlayışı, vatandaşlık hukuku Avrupaî ölçüler esas alınarak işlenmeye çalışılmıştır. Şüphesiz bu romanların realist İran nesrinin üzerinde de derin bir tesiri vardır. Çünkü bu eserler, İran'daki durumlar gözetilerek Farsça kaleme alınmıştır. Bu romanları, bir yandan M.F. Ahundzâde geleneğinin devamı ve modern nesrin gelişmesinde ilk örnekler olarak kabul etmek, diğer yandan yeni İran edebiyatının ilk eserleri olarak değerlendirmek yanlış olmaz sanırım.

Tiyatro, yeni gelişen edebî türlerdendir. İran kültür tarihinde bu türünün geçmişte fazla bir önemi olmamıştır. İran'da Avrupaî anlamda ilk tiyatro binası da Nasreddin Şah tarafından yaptırılmıştır (1850).

1870'li yıllardan başlayarak İran'da "*Temsilat*"ın tesiri hissedilmeye başlanır. Mirza Ağa Tebrizî, 1870'li yıllardan başlayarak dört komedi yazar. Bu komediler, "*Eşref Han'ın Sergüzeşti*", "*Zaman Han'ın Sergüzeşti*", "*Zaman Han'ın Bürücürde Hakimiyeti*, *Şahkulu Mirza'nın Kirmanşah'da Sergüzeşti*" ve "*Ağa Haşim Halhali'nin Aşkbazlığı*" adlarını taşır. (Atatürk Kültür Merkezi, 2004/6:519)

1908 yılında ise “*Tebriz tiyatrosu*” kurulur. Tebriz tiyatrosunun asıl gayesi millî ruhun yaratılmasına zemin hazırlamaktır. “*Mücessemeyi Artisthayı*” adı verilen bu topluluk faaliyetlerini 1921 yılına kadar sürdürmüştür. 1916 yılında Şeyh Muhammed Hıyabanî'nin katkılarıyla Tebriz’de “*Hayriye Tiyatrosu*” kurulur. Neriman Nerimanov, Celil Memmedgulizâde ve kardeşi Elekber Memmedguluoğlu tiyatro faaliyetlerine katkı sağlayarak, Tebriz’de tiyatro kültürünün yerleşip yaygınlaşmasına yardımcı olurlar.

2. Pehlevî Devri Güney Azerbaycan Edebiyatı (1920-1978)⁵

1917 Bolşevik ihtilalinden sonra, Rus ordusu İran’dan çekilir (1918). Hıyabanî'nin başkanlığındaki Demokrat Parti’si tarafından “*Azadistan*” devleti ilan edilir (7 Nisan 1920). Hıyabanî, kısa zamanda, eğitim-öğretim faaliyetlerinden, toprak reformuna kadar birçok alanda önemli işler başarır. Ancak daha bir yılını bile doldurmadan “*Azadistan*” Fars güçleri tarafından yıkılır. Bundan sonra baskı ve sansür dönemi başlar. 1920’lerin sonunda Azerbaycan ve Türkiye’deki alfabe değişikliği ve Pehlevî rejiminin baskıları, Güney Azerbaycan Edebiyatının ana kaynaklarını kurutur. Gelişim durur, hatta gerileme devri başlar.

II. Dünya Savaşı İran Türkleri için dönüm noktalarından biridir. Bu savaşta İran, Kuzeyden Ruslar, Güneyden İngilizler tarafından işgal edilir. 11 Eylül 1941’de Ruslar Tebriz’e girer. Pişeverî yıllarca hapis yattığı Kaşan zindanlarından çıkar. Tebriz’e gelerek, “*Azerbaycan Muhtar Hükümetini*” kurar (21 Mart 1945). Ardından sosyal reformlar yapar. Resmi dili Türkçeleştirir. Ziraat, sanayi ve toprak reformu alanlarında ciddi adımlar atar. Tebriz’de bir üniversite kurarak, eğitime son derece önem verdiğini gösterir. Bu çabalar basın hayatını da etkiler. Art arda Türkçe gazete ve dergiler yayınlanır.

Ancak bu durum uzun sürmez. Şahlık rejimi, “*Azerbaycan Muhtar Hükümeti*”ni yasa dışı ilan ederek, İngiltere ve Amerika’nın da desteğiyle Tebriz’i işgal eder. Şah güçleri, özellikle toplumu ayakta tutan sanat ve edebiyat merkezlerine saldırır. Kütüphaneleri yağmalayarak bütün Türkçe kitapları yakarlar. Basın üzerine ağır bir sansür getirilerek aydınlar susturulur. Yazar, şair ve siyasetçilerin bir kısmı öldürülürken, bir kısmı da sürgün edilir. Pişeverî fedaileri ile birlikte Baku’ye sığınır.

1962 yılında “*Ak Devrim*” adıyla yapılan toprak reformu başarıya ulaşamaz. 1970’lerin sonuna doğru toplumun üzerindeki baskılar artar. Kum ve Tebriz’de başlayan mitingler, Şah’ın ülkeyi terk etmesiyle sonuçlanır. 1979 yılında İran İslam Cumhuriyeti kurulur.

⁵ Bu dönem, Pehlevî hanedanının başa geçmesiyle başlayan yasaklar ve baskılar dönemi olarak kayda geçer. 1920’den sonra başlayan bu dönem, 1978 İran İslam Devrimine kadar sürer.

1906 yılında İran’da meydana gelen meşrutiyet hareketleri, “*Molla Nesreddin*”in Tebriz’e taşınması ve II. Dünya savaşının Modern G.Azerbaycan Edebiyatı’nın gelişmesi, yeni neslin yetişmesi ve çağdaş eserlerin verilmesinde çok büyük tesirleri vardır.

Her ne kadar, Türkmençay antlaşmasıyla Azerbaycan ikiye bölünse de, ilişkiler bilhassa II. Dünya savaşına kadar çeşitli şekillerde sürmüştür. 1906 yılında İran’da meydana gelen meşrutiyet hareketleri Kuzey Azerbaycan’lı aydınlar tarafından da desteklenir. 1920’de Tebriz’de kurulan “*Azadistan*” adlı muhtar cumhuriyet, modernleşme eğilimleri gösterir. 1921’de “*Molla Nasreddin*” dergisinin Tebriz’e taşınması buradaki fikir hayatının canlanmasına sebep olur. Ayrıca dergi, modern anlamdaki Güney Azerbaycan edebiyatının da temsilciliğini yaparak, çağdaş bir anlayışın oluşturulmasına da katkı sağlar.

II. Dünya Harbi’nde Sovyet ordusuyla bölgeye gelen Azerî aydınları Tebriz’de kültürel hayatın canlanmasını sağlar. Bölgede bir millî hükümet kurulur. Ancak Rusların geri çekilmesiyle bölge İran güçlerinin eline geçer. Halk ciddi anlamda baskı ve sıkıntılara maruz kalır. Aydınlar hapisaneler ve sürgünler marifetiyle susturulur. Bu dönem Güney Azerbaycan edebiyatı daha çok bir sürgün ve hapisane edebiyatı haline dönüşür.

Halk edebiyatı, bilhassa âşıklık geleneği, Güney Azerbaycan edebiyatını besleyen önemli kollardandır. G.Azerbaycan’da Halk Edebiyatı XX. asrın başlarına kadar Kuzey’le paralel devam etmiştir. XIX. asrın sonlarından itibaren gittikçe sönükleşen ve bir nazire edebiyatı halini alan eski edebiyat, bölgede âşık edebiyatının gelişmesine ve öneminin artmasına sebep olur. Asrın başlarındaki folklor ürünlerinin tespiti ve derlenmesi çalışmaları, hem âşıklık geleneğinin canlanmasına hem de modern edebiyatın tema ve biçiminin şekillenmesinde son derece etkili olmuştur.

Ayrıca, Modern İran edebiyatında meydana gelen gelişmeleri yakından izleyen, Fars dilini iyi bilen aydınların yetişmesi de, modern edebiyatın gelişmesine az da olsa katkı sağlamıştır. II. Dünya savaşından sonra yayınlanmaya başlayan çeşitli gazete ve dergiler ile yeni kurulan dernek, meclis ve partiler ve bunların yayın organları, yaşlı ve genç kuşağı bir araya getirerek edebiyat, sanat ve kültür alanlarında adeta birer okul mahiyetinde çalışmışlardır.

Güney Azerbaycan edebiyatının gelişiminde matbuatın rolü çok büyüktür. Ancak Pehlevî Hanedanının hâkimiyetiyle matbuat faaliyetleri durma noktasına gelir. Kuzeyle olan ilişkiler kopar. 1921 yılında Tifliden

Tebriz'e taşınan "*Molla Nesreddin*" dergisi de bir süre sonra kapanır. Büyük zorluklarla yürütülen matbuat faaliyetleri bu şekilde son bulur. 1941 yılına kadar bu alanda ciddi bir gelişme görülmez. Bu tarihlerde matbuat alanında görülen canlanma Rus orduları ile birlikte Güney'e gelen Küzey'li aydınlar vasıtasıyla olur. Kısa sürede kurulan çeşitli dernekler ve bu derneklere bağlı yayın organları, edebiyatın yönünü değiştirir. 1941 yılı Güney Azerbaycan matbuatının en parlak ve zengin devri olarak dikkati çeker.

Bu yıllarda "*Baba Şemal*", "*Çilinger*", "*Maslahat*", "*Yeni Şerg*" gibi dergiler dikkati çeker. (İsmailzâde, 1983/4:64); Ayrıca Tebriz'de, Farsça ve Türkçe olarak: "*Tebriz*", "*Şahin*", "*Feryad*", "*Azerbaycan*", "*Edebiyat Sahifesi*", "*Vatan Yolunda*", "*Ehter Şimal*", "*Azerbaycan Ulduzu*"; Erdebil'de "*Yumruk*"; Ürmiye'de ise, "*Kızıl Asker*" gazeteleri yayınlanmıştır. Aynı yıl dikkati çeken bir başka matbuat organı da, "*Gencine-i Fünûn*" mecellesidir. 1944 yılında "*İhtiyaç*" rûznâmesi neşredilir. Türkiye'de çıkmış olan "*Ehter*" ve "*Hikmet*" gazeteleri oldukça geniş bir şöhret elde etmişlerdir.

1945 yılında Pişeverî hâkimiyetinin başlamasıyla Güney Azerbaycan'ın sosyal, kültürel ve siyasî alanlarında da bir takım değişiklikler olur. Bu durum, matbuatın gelişiminde de önemli bir rol oynar. Kısa zamanda Tebriz ve çevresinde çok sayıda gazete ve dergi yayınlanır. Bu dönemde dikkati çeken en önemli gazete, Azerbaycan Demokrat Fıkrası tarafından neşredilen "*Azerbaycan*" gazetesidir.

1946 yılı Güney matbuatının tekrar karanlığa mahkûm edildiği yıldır. Bu devirde Azerbaycan matbuatı; Erdebil'de "*Cövdet*", Zenqan'da "*Azer*" ve Ürmiye'de "*Urmi*" rûznâmeleriyle var oluş mücadelesine devam eder. 1946-1979 yılları arasında Güney Azerbaycan'da başlıca şu matbuat organları neşrolunmuştur: "*Azerabadegan*" (Tebriz, 1948), "*Azermerd*" (Tebriz, 1950), "*Merdane Merz*" (Tebriz, 1947), "*İrade-yi Azerbaycan*" (Tahran, 1949), "*Neşriyye Daneşgede-yi Edebiye*" (Tebriz, 1948).

1921'de Tebriz'e taşınan meşhur "*Molla Nasreddin*" dergisi diğer sanat dallarında olduğu gibi, Güney Azerbaycan halkının tefekkür ve anlayışında da ciddi bir yenilik ve canlılık getirir. Bu durum Güney Azerbaycan şiirine de açık bir tesir gösterir. Bu dergi modern anlamdaki Güney Azerbaycan şiirinin temsilciliğini yapmış olan Bayrameli Abbaszâde, M. Manafzâde Sabit, M. Mõ'cüz gibi şairleri kendi çatısı altında toplayarak, çağdaş anlayışın oluşturulmasına katkı sağlamıştır.

XX. yüzyılın sosyal ve siyasî şartları sadece halk şairlerini değil, aynı zamanda da klasik şairleri yakından etkilemiştir. Bu etkileşimin sonunda klasik şairler sevgi ve eğlence gibi konulardan uzaklaşarak, sosyal ve içtimaî konulara eğilmişlerdir. Son dönemlere kadar etkisini devam ettiren klasik şiir yanında, tarikat edebiyatı ve satirik şiir geleneği de devam etmektedir. En çok rağbet gören nazım şekli hala gazeldir. Şair ve yazarların bir kısmı kendi ana dillerinin yanında Farsça'yı da kullanmışlardır. Fuzûlî geleneğini korunmaya çalışan bu anlayış, halkın sosyal taleplerine, istek ve arzularına pek de cevap vermediğinden, taklitçilikten öteye gidememiştir. Ancak yine de, gazel türünde, *Heyran Hanım*, *Şükûhî*, *Nebatî*, *Racî* ve *Dilsûz* gibi şairler güzel ve başarılı örnekler vermişlerdir.

1920'den sonra Pehlevî rejiminin baskı ve sansürleri soncu genel olarak edebiyatta bir yavaşlama ve gerileme devri başlar. 1930'lu yıllardaki *M. Mõ'cüz*'un satıraları; *Şehriyar*'ın şiirleri; *Mehmedali Saffet*, *Habib Sahir*, *Pervin*, *Mirmehdi E'timad*'ın itiraz ruhlu şiirleri istisna edilirse, bu dönem Güney Azerbaycan şiiri, hayatın gerçekliklerini aksettirmekten uzak edebî örnekler olarak kalır.

Bu dönem şairleri arasında Farsça ile ortaya konan “yeni şiir” anlayışında Azerbaycan ve bilhassa Türkiye şairlerinin de önemli katkısı olmuştur. Fars şiirinde eski kalıpları kıran ve bu alanda yeni bir çığır açan şairlerin başında *Mirza Cafer Hamneî*, *Mirza Taki Rıfat* ve *Şemsi Hanım Kesmai* gelir. Ayrıca bu dönemde Arapça şiir yazma geleneğine karşı çıkılarak “*Şuûbiler Hareketi*” oluşturulur. Bu hareket içerisinde yer alan *İbni Guteybe Yesar*'ın da Azerî olduğu belirtilir. (Guteybe, -:481) Bu hareket, Güney Azerbaycan şiirinde öze dönüşün ilk adımıdır denilebilir.

Güney Azerbaycan Edebiyatında modernleşme bilhassa şiir alanında kendini gösterir. II.Dünya Savaşında, Rusların G. Azerbaycan'a girmesiyle edebî alanda da bir canlılık başlar. Kuzeyli aydınların da yardımıyla kurulan “*Şairler Cemiyeti*” ve “*Vatan Yolunda*” gazetesi bütün aydınları etrafında toplamayı başarır. *Mirza İbrahimov*, *Cafer Handan*, *E. Mehmedhanlı*, *Süleyman Rüstem*, *Evez Sadıkî*, *Gulam Mehmedli*, *Seyfettin Dağlı*, *Gilman Musayev* ve diğerlerinin çabalarıyla şiir evvelki dağınıklığından, kötümserliğinden ve pasifliğinden kurtulur. Gazel/kaside formlarından yavaş yavaş kurtularak yeni şekillere ve mazmunlara doğru yol alır. Millî azatlık, hürriyet ve bağımsızlık konularında bir ihtilal olur.

II. Dünya Savaşı yıllarında şiirde üç ana mevzu dikkati çeker. Bunlar, vatan sevgisi, faşizme nefret ve bağımsızlığa çağırıştır. 1945'ten sonra Güneydeki sosyal ve siyasî havanın değişmesiyle, şiirde de değişim kendini

gösterir. Millî meseleler ana konu olmaya başlar. Birlik ve beraberlik gibi kavramlar daha çok işlenir. Şiirlerdeki poetik keyfiyet giderek artmaya başlar.

M.Düzdüzani'nin “*Teze İle*” ve “*Kalem Azad, Ülke Azad*” şiirleri, yeni bir bahar müjdesi gibidir. *Guluhan Borçalı*'nin, gazel formunda yazdığı şiiri, coşkun ve şairane ifadelerle dikkatleri çeker. Musa Tahir, meşced ve zait gibi klasik edebiyatın kavramlarıyla Pişeverî hareketini alkışlarken, onu adeta mukaddesleştirir. *Direfşî*'nin “*Sözün Ahırda Yeritti*”, *Kemalî*'nin “*Millî Meclise*”, *Y.Şeyda*'nın “*Sen Deyen oldu, Men Deyen?*”, *Guluhan Borçalı*'nin “*Gelem Azad, Dil Azad*”, *M.Mehdi E'timad*'ın “*Yeni Hayatımız*”, *Eli Fitret*'in “*Meclis-i Milliye*” gibi şiirleri de bu kabildendir.

“*Azatlık*” Hükümetinin yıkılmasından sonra, baskı ve sansür yeniden şiddetlenir. Bilhassa dil üzerindeki baskılar artar. Bu baskılar şairlerin “*Ana dili*” mevzuuna yönelmesini sağlar. *Eli Fitret*, *Ebulfeth Hekimî*, *M. E'timad*, *Mehemmet Bağır Nıknam* ve *M. Çavuşî*'nin ana dilini konu alan şiirleri yayınlanmaya başlar. *Ebulfeth Hekimi*'nin “*Şadlık Neğmesi*”, *Mehemmet Bağır Nıknam*'ın “*Doğma Dilim*” şiirleri bu konuya yeni bir bakış getirir.

II. Dünya Harbi ile birlikte kuzeyde gelişen yeni edebiyat, bilhassa mevzu bakımından güneyde etkili olur. Sovyet Azerbaycan'ında yeni kurulan sosyal hayat ve komünizm, burada da övücü bir şekilde yer alırken, bir yandan da savaş ve savaşa bağlı olarak “*kahramanlık*” (fedailer) mevzuu işlenir. Başta Meşrutiyet devrinden bu yana bağımsızlık mücadelesi yapan *Settar* ve *Bağır Hanlar* ile Azerbaycan tarihinin derinliklerinde yer alan *Babek*, *Fuzûli* ve *Şah İsmayil* gibi kahramanlar övülür. *M. E'timad*'ın “*Ana Yurdum*”, “*Veten*” marşları, “*Tebrizim*” şiirleri; *Mirhesenzâde*'nin “*Ananın Nesiheti*” koşması, *Süleyman Emin*'in “*Malik ve Neriman*” poemi kahramanlık mevzularını işler.

Bu devrin şairleri arasında 1900'lerde doğan; *Habib Sahir* (1903-1985), *M.Hüseyin Şehriyar* (1905-1988), *Mir Mehdi Çavuşî* (1909-1967), *Coşğun* (1910-1979), *Mir Taği Milanî* (1914-1980), *Aşık Hüseyin Cavan* (1916-1985), *Muhammet Biriya* (1914-1989) ile 1920'lerde doğan *Nemini Eyup* (1920-), *Hamit Nutki Aytan* (1920-1998), *Muhammet Bağır Nıknâm* (1921-1946), *Balaş Azeroğlu* (1921-), *Mahmut Takî Zöhtabî* (1923-1998), *Haşim Terlan* (1924-), *Ali Tüde* (1924-), *Yahya Şeyda* (1924-), *Muzaffer Dirafşî* (1925-), *İsmail Caferpur* (1925-1977), *Hekime Billurî* (1926-), *Medine Gülgün* (1926-1991), *Söhrap Tahir* (1926-), *Bulut Karaçorlu*

Sehend (1926-1980), *Sönmez* (*Kerim Meşruteçi*, 1928-), *Ali Tebrizî* (1929-1997), *Hüseyin Tebrizî* (1931-) ve *Nesir Payegzar* (1932-) sayılabilir. Ancak Güney Azerbaycan'da çağdaş edebiyatın temellerini atan isimler arasında *Habib Sahir*, *Dr.Cevat Heyet* ve *Şehriyar* gösterilebilir.

İstanbul'da eğitim gören *Habib Sahir* (1903-1985), Celal Sahir'i çok sevdiği için onun adını kendine mahlas olarak kullanır. Batı tesirinde gelişen Türk şiirini benimseyerek, Türkiye üslûbuyla şiirler yazar. Sahir bu tutumuyla, Güney Azerbaycan'daki şairler üzerinde önemli bir etki yaratır. Hatta Güney Azerbaycan şiirinde “*Sahir Mektebi*” doğmasına neden olur. Türkiye'den Döndükten sonra Tebriz'de genç kuşağın eğitim ve öğretimi ile meşgul olur. Ancak resmi ideoloji tarafından sürgün edilir. (Kafkaslı, 2002/5:13; Akpınar, 1994:138)

Güney Azerbaycan'ın şairlerinin önderi hiç şüphe yok ki, *Mehammed Hüseyin Şehriyar*'dır (1905-1988). Şair, gerçek anlamda millet fedaisi ve sanat adamıdır. O, memleketinin meseleleri ile bağımsızlık konusundaki düşüncelerini, ustaca kullandığı kalemiyle adeta keskin bir kılıca çevirerek sunar. Sanatın bir milletin bağımsızlık anlayışında ne denli önemli bir rol oynadığını gösterir. Şair, esaret ve zulümden kurtulmak için yiğitçe haykırdığı şiirlerinde; Güney Azerbaycan'ın önderi, fedaisi ve çilekeşi durumundadır. Yüreği Güney Azerbaycan'ın bağımsızlığı için çarpan bir lider ve büyük bir kahramandır. (Kafkaslı, 2002/5:56; Gedikli, 1991:15-48; Akpınar, 1994:486)

Şiire gençlik yıllarında başlayan *Mir Mehdi Çavuşî* (1909-1967), M.Elekber Sabir ve Hüseyin Cavid'in şiirlerinden etkilenir. İlk şiirleri II.Dünya Savaşı yıllarında “*Veten Yolunda*” ve “*Azerbaycan*” gazeteleri ile bazı dergilerde yayınlanır. Şiirlerinde vatan, millet ve bağımsızlık temalarını işler. (Elm, 1988/3:136)

Balaş Azeroğlu (1921-) ise, bir çok siyasî ve edebî faaliyetin içinde yer alır. Şiirlerini Azerî Türkçesi ve Rusça ile yazar. İran'da çağdaş Türk edebiyatının gelişmesinde büyük etkisi olur. Şiirlerinde, Azerbaycan Türkününün bağımsızlık taleplerini ve geleceğe bağlı umutları işler. 30'dan fazla eseri vardır. “*Menim Neğmelerim*” (1952), “*Seher Şefegleri*” (19539), “*Ele Oğul İsteyir Veten*” (1961), “*Seçilmiş Eserleri*” (c.I, 1958; c.II, 1970), “*Bu Günüm Sabahım*” (1978), “*Bir Kürsü İsteyirem*” (1989) adlı eserleri önemlidir (Elm, 1988/3:157; Kafkaslı, 2002/5:282)

Ali Tüde (1924-) ise, çocuk denecek yaşta şiire başlar. II. Dünya savaşından sonra Baku'ye sığınmak zorunda kalır. İlk kitabı “*Cenub*

Neğmeleri” (1950) burada yayınlanır. Bahtiyar Vahabzâde ve Halil Rıza, onu, hassas ve vatanperver bir şair olarak değerlendirerek, şiirlerindeki derin yangının “*Araz*” derdinden kaynaklandığını söylerler. “*Bakı'nın Işıqları*”, “*Veten Sevgisi*”, “*Mehbusların Son Sözü*”, “*Şimal Hesreti*”, “*Gartal*”, “*Sevinç*”, “*Heyat Sınağı*”, “*Neğmeli Geceler*”, “*Aras Üste Palıd*”, “*Gecikmiş Vüsal*” ve “*Méne Ele Bahma*” adlı eserleri bulunur. (Elm, 1988/3:215)

Başarılı bir tıp doktoru olan *Cevat Heyet* (1925-), daha çok neşriyat sahasında önemli hizmetlere imza atar. İyi bir edip ve tarih araştırmacısı olan Heyet, ayrıca iyi bir filolog, edebiyat tarihçisi ve teşkilatçıdır. “*Varlık*” (1979) ve “*Daneşe Pezeşki*” (Tıbbi Bilik) (1963) adlı dergileri çıkarır. Varlık, çağdaş Güney Azerbaycan Edebiyatı'nın şekillenmesinde, yeni nesillerin yetişmesinde ve geniş kitlelere ulaştırılmasında son derece önemli bir rol oynamıştır. (Kafkaslı, 2002/6:533)

II. Dünya harbinden sonra Türkçe neşriyatın tamamen yasaklandığı günlerde, Şehriyar'la birlikte, manzumeleri elden ele dolaşan *Bulut Karaçorlu Sehend* (1926-1980), şehriyar'dan sonra Güney Azerbaycan'ın en kudretli şairidir. Şairler meclisi'nin edebî ortamında yetişir. Bir müddet hapis yattıktan sonra siyasî faaliyetlerden uzaklaşarak, edebî ve kültürel faaliyetlere yönelir. Dede Korkut Destanları'ndan etkilenerek yazdığı “*Sazımın Sözü*” ve diğer eserlerinde Azerbaycan Türklerinin içinde bulunduğu durumu canlı bir halk dili ile ve zengin edebî sanatlarla; oldukça renkli ve gerçekçi bir şekilde tasvir eder. (Akpınar, 1994:117-123; Kafkaslı, 2002/6:19)

Hekime Billurî (1926-), II. Dünya Savaşından sonra vatanını terk etmek zorunda kalan şairlerdendir. Baku'de tahsiline devam eder. Gazeteci ve akademisyendir. Şimdiye kadar 18 eseri yayınlanır. “*Menim Arzum*”, “*Heyat Yollarında*”, “*Mubareze İllerinde*”, “*Şé'rlér*”, “*Seher Güneşi*”, “*Bir de Bahar Gelse*”, “*Senden Uzaklarda*”, “*Çınar Gözleyir Meni*”, “*Apar Meni O Yerlere*” adlı eserleri vatan hasretiyle yazılmış şiirlerle doludur. (Kafkaslı, 2002/5:437)

Medine Gülgün (1926-1991), şiir yazmağa 1944 yılından sonra başlar. İlk şiirleri “*Veten Yolunda*” gazetesinde yayınlanır. 1946'dan sonra Baku'ye sığınmak zorunda kalanlardandır. Güney Azerbaycan şiirinin gelişmesinde önemli katkıları olur. Halkın geleceğe olan ümidini ve bağımsızlık düşüncesini işler. “*Tebriz'in Baharı*”, “*Savalan'ın Eteklerinde*” (1950), “*Hetirelerin Neğmesi*”, “*Tebriz Gızı*”, “*Sulhun Sesi*”, “*Yadigâr Üzük*”, “*Pervane*”, “*Firidün*”, “*Yorabilmez Yollar Meni*” adlı eserleri bulunmaktadır. (Kafkaslı, 2002/5:447)

Söhrap Tahir (1926-) 1941 yılından sonra şiir yazmağa başlar. İlk şiirlerinde vatanperverlik duyguları ile inkılâp döneminin mücadele anlayışını işler. 1946'dan sonra Bakü'ye giderek burada tahsiline devam eder. 1958'de Azerbaycan Yazıcılar Birliği tarafından Moskova'da edebiyat kursuna gönderilir. Burada Türk dünyasından gelen diğer şair ve yazarlarla tanışır. Azerbaycan'ın büyük şairlerinden Memmed Araz kendisiyle tanıştıktan sonra Güney Azerbaycan'ı konu alan şiirler yazar, Hatta soyadı olarak "*Araz*" ismini alır. Buradaki yıllar Tahir'i olgunlaştırır ve sanatında ciddi bir gelişme sağlar. 15'ten fazla kitabı vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: "*Heyat Şiirindir*" (1963), "*Gırılan zincirler*" (1965), "*Men seni Görmüşem*" (1967), "*Gel Görüşek*" (1968), "*Ateş Bulağı*" (1977). (Kafkaslı, 2002/5: 457; Okumuş, 1999:95)

Bu arada âşık geleneğinden gelen şairlerden de bahsetmek gerekir. Âşıklık geleneğinin yanında, modern şiirin gelişmesine de katkı sağlayan şairlerden biri olan *Aşık Hüseyin Cavan* (1916-1985), XX. Yüzyıl Azerbaycan ve İran Klasik Âşık edebiyatının en usta temsilcilerindedir. 1940'tan sonra meşhur olur. Âşıklık geleneğinin gelişmesi ve yayılmasında önemli katkıları olur. (Kafkaslı, 2002/5:228)

Gence'de doğan *Aşık Şehnazî* (1929-1995) de, Sovyet ordusuyla İran'a gelen aydınlardandır (1941). Burada "Molla Mirza İbrahim Mektebi"ne devam eder. 1966'da Tebriz'e yerleşir. Ana dili ile şiirler yazar. Şiirlerini, "*Bu Torpağlıyam*", "*Veten Oğluyam*" kitaplarında toplar. (Kafkaslı, 2002/6:133)

II. Dünya Savaşından sonra Güney Azerbaycan şiirinde vatan mevzuu ön plana çıkarak sürükleyici bir güç durumuna gelir. Azerbaycan'ın bölünmesi, bu bölünmeden duyulan rahatsızlıklar ve Azerbaycan halkının esaret altında çektikleri daha cesaretli bir şekilde dile getirilmeye başlanır. Böylelikle Güney Azerbaycan şiirinde muharebe ve bağımsızlık mevzuları sık sık dile getirilen konular arasına girer. Şehriyar'la başlayan bağımsız birleşik Azerbaycan ideali, *Gaflantı*, *Eloğlu*, *Aydın Tebrizli*, *Cemşid*, *Şeybanî*, *Eldar Muganlı*, *Hasan İldırım*, *Hamit Nutkî*, *Daşgın*, *Haver Gehremanî*, *Böyük Resuloğlu*, *Mehemmed Elizâde* gibi şairlerin yaratıcılıklarında bir ruh olarak yaşamaya devam eder. Boyle güçlü bir köke dayanan ve önderliğini Şehriyar'ın yaptığı Güney Azerbaycan şiiri bağımsızlık mücadelesinde de coşkunu bir asker edası ile vurur.

1940'lı yılların başlarında Güney Azerbaycan'da millî şuur gelişmeye başlar. "*Vatan Yolu*" gazetesini kurduğu "*Şairler Meclisi*" Azerî aydınları arasında filizlenmeye başlayan millî şuru diri tutmaya çalışır. Zira

bu mecliste yer alan şairler, istibdat aleyhine sert itirazlarda bulunarak, eserlerinde inkılâpçı bir ruh taşıyan lirik kahramanı idealize ederler. Bu kuşak, gençler üzerinde derin bir etki yaratırken, millî şuurun gelişmesinde ve bağımsızlık temasının belirginleşmesinde de son derece etkili olur. *Guluhan Borcalı, Kemali, Yahya Şeyda, Ali Fitret* gibi şairler bu anlayışın yerleşmesinde önemli bir rol oynarlar. Yazdıkları şiirlerle milli meclisin önemini ve Güney Azerbaycan halkında uyanan ümidi dile getirirler.

Pişeverî Hükümeti'nin güneyde uyanan millî düşünceye ciddi tesiri olmuştur. Ancak Millî Hükümet'in yıkılmasıyla Güney Azerbaycan şairleri de yeni bir anlayışa yönelmek zorunda kalırlar. Bu dönemde ağır baskı ve takipler uygulanır. Hapishaneler ve sürgünler marifetiyle aydınlar susturulur. Bu itibarla bu dönem Güney Azerbaycan şiiri, sürgün ve hapishane şiirine dönüşür. Güney Azerbaycan halkı üzerinde uygulanan bu baskılar, millî şuurun daha da güç kazanmasına sebep olur.

1960 yıllardan itibaren Güney Azerbaycan edebiyatında başlayan Kuzey yaklaşması şiirde de kendini gösterir. Özellikle, *A.Mehzunî, Sehend, Hamit Nutkî, Barış, Sahir, Savalan, Sönmez, Türkoğlu, Haşim Tarlan, Rıza Paşazâde* gibi şairler kuzeydeki kardeşlerine seslenerek, karşılıklı alâka yaratılmasına gayret gösterirler.

Güney şiirinde önemli kollardan biri de “*satıra*” şiiridir. Mizah edebiyatı M.Elekber Sabir ve M.Ali Mö'cüz'ün bütün Kafkasya'da etkili olan satıra geleneğine dayanır. Yoğun bir baskı ve sansür altında yaşayan Güney'li şairler açıktan söyleyemediklerini mizah yoluyla ifade eder. Güneyde bu şiirin temelini atan *M.Ali Mö'cüz*'dür. Bu geleneği devam ettirenler arasında *Elekber Pakzad Haddad, İbrahim zakir, Mirza Hüseyin Kerimî, Nesir Peyekzâr, Muzaffer Direfşî, Ali Ataiyye, Mecid Sabbağ İrani* isimleri sayılabilir.

Satıra sahasında bilhassa *Mirza Hüseyin Kerimî, Ali Ataiyye, Mecid Sabbağ İrani*'nin ayrı bir yeri vardır. *Kerimî*'nin “*Rengârenk*”, *İrani*'nin “*Çiğan Viğan*” ve “*Çığır Bağır*”ve *Ataiyye*'nin gazete ve dergilerde yayımlanan şiirleri toplumun ekonomik durumunu, devlet dairelerinin işleyişini ve rejimin baskılarını anlatırlar.

Güney Azerbaycan'da modern nesir, *Abdurrahim Talibov, Zeynelabidin Marağayi, Memedali Menafzâde* 'nin yazmış oldukları hikâye ve romanlarla ilk örneklerini verir. Ancak Güney nesri bir takım tarihî ve sosyal nedenlere bağlı olarak bu gelişmeyi sürdüremez. İkinci Dünya savaşıdan sonra bu alanda önemli kıpırdanmalar görülür.

Yavuz Akpınar, *Ali Tebrizî*'nin halk hikâyeciliğinin geleneklerinden faydalanarak kaleme aldığı iki ciltlik “*Şah İsmail*” adlı eserini roman türünün güneydeki ilk Türkçe örneği olduğunu söyler. (Akpınar, 1994:88)

1945 yılında kurulan Millî Hükümet’le birlikte, Güney Azerbaycan nesri, büyük bir ivme kazanarak, tamamen inkılâbî bir karaktere bürünür. Bu dönemde bir takım Türkçe gazete ve dergilerin yayımlanması Güney Azerbaycan nesri için önemli bir mesafe sayılır. Millî Hükümet’in lağvedilmesinden sonra da eserlerde belirgin olarak, geçmiş inkılâpların tesirleri işlenir. Bu durum, Güney Azerbaycan yazıcıları arasında aynı temada birleşen, fakat çok renkli ve farklı bir nesir edebiyatı yaratılmasına da zemin hazırlar.

Bu dönemde; *Fethi Hoşginabi*, *Gulameli Semsan*, *Mirze Hasan Rüşdiyye*, *Genceli Sebahî*, *A.Azerî*, *V.Mehrî*, *Tufarganlı Hüseyin*, *Abbas Penahî*, *E.Tebrizli*, *Rehim Degig*, *Hebib Sahir*, *E.Ağçaylı*, *H.Alpamış*, *M.Güloğlan*, *Mehemmedeli Ocagverdi*, *Gulam Ocagverdi*, *Gulamhüseyin Saedi*, *Mürteza Mecidver*, *Samed Behrengi*, *H. M. Savalan*, *Abbas Mahyar*, *B.Süteyif*, *Dilcuylî*, *Nasir Manzurî*, *Penah Makulî*, *Mehemmedrıza Afiyet*, *Söhrap Tahir*, *V.Mehdî*, *Hamid Memmedzâde*, *Firuz Sadıgzâde*, *Kahraman Kahramanzâde* gibi yazarlar yetişir. Ancak bunların içerisinde; *Abbas Penahî Makulî*, *Genceli Sebahî*, *Fethi Hoşginabî*, *Hamit Mehmedzâde*, *Kahraman Kahramanzâde* ve *Samet Behrengi*'nin isimlerini ayrı tutmak lazımdır.

Abbas Penahî Makulî (1902-1971), Edebiyata şiirle başlayan Makulî, roman ve hikâyeleriyle şöhret kazanır. 1925 yılında iri hacimli “*Perişan*” hikâyesi, “*Yeni Fikir*” gazetesinde yayınlanır. 1946 yılında Bakü’ye yerleşir. Burada edebî çalışmalarının en verimli devri başlar. “*Sırlı Çoban*”, “*Muradizler*” romanı ile “*Gırmızı aşıklar*”, “*Tebriz geceleri*” hikâyeleri vardır. Ölümünden sonra “*Heyder Emioğlu*” ve “*Hiyabani*” adlı romanları yayınlanır. (Kafkaslı, 2002/4: 465)

Genceli Sebahî (1906-1989), 1930 yıllarında hikâye yazmaya başlayan Sebahî, 1935’te Leningrat’a gider. Burada edebiyat tahsili alır. Üç ciltlik Edebiyat Tarihi vardır. Hikâyelerini İran İslam Devriminden sonra “*Gartal*” ve “*Heyat Fecileri*” adlarıyla yayımlar. “*Gecelik Gün*”, “*Büyük dayag*”, “*Pervane*” romanları ile “*Perviz’in Heyati*”, “*Anama Deyerem Ha*”, “*Medine’nin Üreyi*” hikâyeleri vardır. (Kafkaslı, 2002/5:476)

Fethi Hoşginabî (1922-1989), 1946’dan sonra Bakü’ye sığınanlardandır. Hikâye, roman ve tiyatro eserleriyle tanınır. “*Ata*” (1959), “*İki Gardaş*”

(1959) romanları; “*İki Dost*” (1951), “*Son Bayragdar*” (1954), “*Hekâyeler*” (1956), “*Merhemet ve Nifret*” (1965) hikâyeleri ve “*Séyavuş*”, “*Bijen*”, “*Menije*” piyesleri bulunur. (Kafkaslı, 2002/5:542)

Hamit Mehemmedzâde (1924-2000), 1946’dan sonra vatanını terk etmek zorunda kalan aydınlardandır. 1958 yılında Azerbaycan Yazarlar Birliği’ne dahil olur. Bu tarihten sonra hikâyeleri düzenli olarak devrin matbuatında görünmeye başlar. Hikâyelerini, “*Hikâyeler*” (1957), “*Futbolçu*” (1959), “*İlk Mehebbet*” (1966) kitaplarında toplar. Bu hikâyelerde işçi ve köylülerin ağır yaşam şartları tasvir edilir. Ayrıca hürriyet ve bağımsızlık konularını işler. (Kafkaslı, 2002/5:569)

Kahraman Kahramanzâde (1913-1990), 20’li yaşlarda hikâyeye yazmaya başlayan Kahramanzâde’nin ilk hikâyeleri, “*Gızıl Gence*” gazetesinde yayınlanır. Sonraki yıllarda yazdığı hikâyelerinden; “*Muhacirler Destesi*” (1944) Tebriz’de; “*İftira*” (1963), “*Tozlu Palto*” (1965), “*Ayrılık*” (1971), “*Gırmızı Başmag*” (1974), “*Bayraksız Adam*” (1981), “*Tanınmayan Konag*” (1989) Bakü’de yayınlanır. (Kafkaslı, 2002/6:517)

Samet Behrengi (1939-1968), Çağdaş Azerbaycan Türk ve Fars nesrinin -özellikle çocuk edebiyatı sahasında- en büyük temsilcilerinden biridir. Hikâyeleri daha çok çocuklara yöneliktir. Eserlerinin çoğunda yoksul çocukların hayatlarını konu alır. “*Balaca Gara Balıg*” kitabı yurt dışında ödüle layık görülür. Genç yaşta vefat eden Behrengi’nin, “*Balaca Gara Balıg*”, “*Bir Hulu, Min Hulu*”, “*Ulduz ve Garğalar*”, “*24 Saat Yuhuda ve Ayıgılıgda*”, “*Çuğundur Satan Oğlan*” ve “*Gar Denesinin Següzeşti*” adlı hikâyeleri vardır. (Kafkaslı, 2002/6:551)

Ayrıca, *Seyyid Cafer Pişeveri*’nin “*Zindan Hatıraları*” adlı eseri de Güney Azerbaycan edebiyatında hatırat türünün en önemli örnekleri arasında dikkati çeker. Bu dönem, Güney Azerbaycan nesrinin yeni inkişaf edip geliştiği devirdir de denilebilir. Fakat ne yazık ki bu gelişme fazla sürmemiştir.

Bu dönemde yayınlanan *Genceli Sebahî*’nin “*Şerefli Ölüm*“, *Gulam Hüseyin Saedi*’nin “*Dilençi*“, *S. Behrengi*’nin “*24 saat Uykuda ve Ayıklıkta*“, *Habib sahir*’in “*Vagon*” ve *Rahim Dagig*’in “*Hacer*“ roman ve hikâyeleri, Güney Azerbaycan nesri için son derece önemlidir. “*Şerefli Ölüm*“, 21 Azer hareketinin kurbanları başta olmak üzere, Güney Azerbaycan halkının kara talihini ve çektiği acıları anlatırken, “*Dilençi*” halkın yoksulluğunu bütün çıplaklığı ile verir. “*24 saat Uykuda ve Ayıklıkta*“, Pehlevî rejiminin uyguladığı baskıları ve sebep olduğu manevi çöküntüleri anlatır. *Habib Sahir*

ise, sürgündeki aydınların vatan özlemini “*Vagon*”da dile getirir. R.Dagig de, “*Hacer*”de halkın geleceğe olan kuvvetli inanç ve samimiyetine yer verir. Ayrıca bu eserde, Azerbaycan ile Türkiye’nin arasına sokulan fitne tohumlarının tehlikesine işaret edilir.

Güney Azerbaycan nesrinde asıl tema hürriyet arayışı ile alakalıdır. Romanın merkezinde, Güney Azerbaycan halkının yaşadığı sıkıntı ve ıstıraplar olsa da, bu ıstıraplar sadece geçmişte yaşanmış faciaların dile getirilmesi biçimindedir. Ancak bu durum aynı zamanda, geleceğe taşınan umutların da ifadesidir. Çünkü ortaya konmuş olan eserlerde daima geleceğe olan inanç ciddi ve samimi bir şekilde vurgulanır. Seçilen kahramanlar, çektikleri sıkıntılara ve yaşadıkları trajedilere rağmen hayata daima galip gelirler.

Güney Azerbaycan nesri içerisinde önemli bir yer tutan çocuk edebiyatı da, yetişkinlerin edebiyatına paralel bir gelişme gösterir. Benzer temalar üzerinde yoğunlaşan çocuk edebiyatı, modern manada, *Mirze Abdürrahim Talibov*’un “*Ahmed’in Kitabı*” (1894-1895) ile başlatılabilir. A. Talibov’ dan sonra bu alanda *İreç Mirze*, *Askerzâde Bağçaban*, *Ali Rıza Nebdil Oktay*, *M. S. Şami* ve *Samed Behrengi*’nin isimleri verilebilir. Güney Azerbaycan çocuk edebiyatı, bu gün bilhassa *Samed Behrengi*’nin gayretleriyle önemli bir birikime ve zenginliğe kavuşmuştur. Onun, “*Balaca Gara Balıg*”, “*Bir Hulu, Min Hulu*”, “*Ulduz ve Garğalar*”, “*Çuğundur Satan Oğlan*” ve “*Gar Denesinin Següzeşti*” adlı hikâyeleri çocuklara yöneliktir. Eserlerinin çoğunda yoksul çocukların hayatlarını konu alır.

Tiyatro bu dönemde canlılık kazanan türlerdendir. Azatlık Hükümeti kurulduktan sonra Tebriz’de büyük bir değişim yaşanır. Sosyal ve kültürel alana da yansıyan bu değişim, özellikle tiyatro alanına büyük bir canlılık getirir. Bunda en büyük pay, *Celil Memmedgulizâde*’nin meşhur “*Molla Nasreddin*” dergisininindir. Derginin Tiflis’ten Tebriz’e gelmesiyle birlikte diğer alanlarda olduğu gibi, tiyatrodaki da önemli bir faaliyet göze çarpar. Bunun sonucu olarak 1 Mayıs 1921’de Celil Memmedgulizâde’nin “*Ölümler*” dramı yerli aktörlerce Tebriz’de oynanır. (Memmedli, 1983/2: 36)

2 Ekim 1921’de Kafkas sanatçıları İran’a gelerek kültürel faaliyetlerini burada devam ettirirler. Bu faaliyetler, Güney Azerbaycan halkının fikrî anlayışına da tesirler uyandırır. Bu tarihlerden başlayarak, bütün bu baskı ve yasaklara rağmen, Güney Azerbaycan’da “*Cemiyet-i İslah-i Teraggi-i Maarif-i Azerbaycan*” (1921), “*Ariyen*” (1922), “*Ayiney-i İbret*”(1924), “*Dram Tebriz*”(1929) gibi tiyatro toplulukları kurulur. Bu topluluklar vasıtasıyla bir yandan tiyatro sevdirmeye çalışılırken, bir yandan da gerekli mesajlar halka ulaştırılmaya çalışılır.

1941 yılında ise, “*Şîr-e Horşîd*” adlı tiyatro binası açılır. Ancak Türkçe temsillere izin verilmez. 1946’da Tebriz’de “*Azerbaycan Devlet Tiyatrosu*” açılır. (Azad Millet, 28.3.1946) Burda “*Erbab ve Ekinci*”, “*Azerbaycan Nümayişi*”, “*Azerbaycan Anası*” gibi oyunlar sahnelenir. Bu arada, Azerbaycan Devlet Dram Tiyatrosu da Güney Azerbaycan’ın birçok şehrinde verdiği temsiller ile halkı aydınlatmaya çalışır. Bu topluluğun tesiriyle başta Erdebil ve Marağa gibi şehirlerde tiyatro binaları yapılarak, buralarda oluşturulan küçük temsil guruplarıyla sosyal ve içtimaî hayatın yenileşmesine çalışılır.

Aynı yıl Tebriz’de *Devlet Filormoniyası* faaliyete başlar. Flormaniya’nın açılışı İran’da bir reform olarak kabul edilebilir. Bu durum sosyal hayata müspet yönde etki eder. Milli Hükümet tarafından kurulmuş olan Flormaniya’nın müdürlüğüne inkılâpçı şairlerden Ali Tude getirilir. (Tude, 1981:2; Tude, 1983:22) Burada çeşitli temsillerin yanında Aşık Hüseyin Cevan’ın başkanlık ettiği bir aşıklar gurubu da sahne alır. (Tude, 1983:22) Filormoniya faaliyetleriyle kısa bir zamanda etkisini gösterirken, özellikle bazı tabuların yıkılmasında da önemli bir rol oynar. Ayrıca Orkestra ile birlikte Azerî ve Ermeni kızlarından oluşan yeni bir raks gurubu da kurulur. Belki de ilk kez, bu grupla birlikte orta şarkta bir kadın müzik ve raks topluluğu oluşturulmuş olur. (Tude, 1981:52)

Ancak, denilebilir ki, Güney Azerbaycan aydınları, her türlü faaliyetlerinde olduğu gibi, tiyatro temsillerinde de, İran yönetimlerinin baskı ve engellemeleriyle karşılaşmışlardır.

3. Muasır Azerbaycan Edebiyatı Devri (1979-)

Güney Azerbaycan’da 1950’lerden sonra gittikçe artan baskı ve yasaklamalar, 1962 yılındaki toprak reformuna kadar devam eder. Bu tarihte “*Ak Devrim*” adıyla yapılan reformla halkın tepkileri yumuşatılmaya çalışılır. Büyük toprak sahipleri ve mollalardan bu reforma ciddi itirazlar yükselir. Bilhassa Humeyni sert itirazları sonucu ülkeyi terk etmek zorunda kalır. Ancak bu reform çeşitli sebeplerle başarılı olamaz.

1970’lerin sonuna doğru toplumun ve özellikle din adamlarının üzerindeki baskılar artar. İran’ın önemli şehirlerinden Kum ve Tebriz’de mitingler yapılır. Bu olaylar isyan kabul edilerek sıkıyönetim ilan edilir. Olaylar bir yıl boyunca devam eder. Nihayet Şah olayların ardının kesilmeyeceğini anlayarak eşyle birlikte ülkeyi terk eder (16 Ocak 1979). 1 Şubat 1979’da Humeyni İran’a döner ve iktidarı ele alır. 1 Nisan 1979’da İran İslam Cumhuriyeti kurulur.

Şah yönetiminin son yıllarındaki yumuşama, basın üzerindeki sansürü kaldırır. Bu tarihten sonra Azerbaycan Türkçesi ile gazete, dergi ve kitap yayınları az da olsa göze çarpar. Bu dönemde yayınlanan ilk Türkçe gazete “*Ulduz*” (17 Ocak 1979) adıyla Tebriz’de yayınlanır. 3 Mart 1979’da Tahran’da “*Yoldaş*” dergisi yayınlanır. Daha sonra bu derginin adı “*İnkılâp Yolunda*” ve “*Yeni Yol*” olarak değiştirilir. Nisan 1979’dan itibaren Dr. Cevat Heyet ve arkadaşları tarafından “*Varlık Dergisi*” yayınlanmaya başlar. Varlık Dergisi, dil, kültür, edebiyat ve folklor alanlarında büyük hizmetler verirler, halkın millî bilincini uyanık tutma yolunda da büyük gayretler sarf eder.

Türklerin yoğun olarak yaşadıkları diğer şehirlerde Türkçe ile çeşitli gazete ve dergiler yayınlanmaya başlar. 1980 yılında varlık dışındaki dergilerin büyük çoğunluğu çeşitli sebeplerle kapatılır. Humeyni’nin ölümünden sonra basın hayatına uygulanan baskıların azalmasıyla birlikte Azeri Türkçesiyle bazı dergiler yeniden yayın hayatına girer. Ayrıca Tebriz ve Tahran başta olmak üzere bazı şehirlerde kültür, edebiyat, folklor dernekleri kurularak faaliyet göstermeye başlar. Bu derneklerin birçoğunun Türkçe, Türkçe-Farsça dilleriyle yayınlanan gazete ve dergileri de bulunmaktadır. Bu dernekler ve yayın organları şunlardır: Azerbaycan Yazarlar ve Şairler Cemiyeti, *Güneş Dergisi*, Tahran; Tebriz Şairler ve Yazarlar Cemiyeti, *Ülkü Dergisi*, Tebriz; Tebriz Genç Şairler ve Yazarlar Cemiyeti, *Gençlik Gazetesi*, Tebriz; Müstakil Azerbaycan Medeniyet Ocağı, *Yoldaş Dergisi*, *İnkılâp Yolunda*, *Yeni Yol*, Tahran.

Sadece Tahran’da sayıları 200’e yaklaşan ana dilde gazete ve dergi yayına sokulur. Buna çeşitli sebeplerle ülkelerinde ayrı kalmış Güney Azerbaycanlı aydınların değişik ülkelerde “muhaceret matbaası” adı altında çıkardıkları gazete ve dergiler de eklenmelidir. Bu matbuat organlarının uzun ömürlü olmamalarına rağmen yinede gelecek için katkıları yadsınamaz. (Danulduzu Gazetesi, 1960/1:16) Son zamanlardaki yumuşama eğilimleri sebebiyle Türkçe gazete ve dergilerin sayısı günden güne artmaktadır.⁶

1979 yılındaki İslâm İnkılâbı, millî şuurun canlanmasında önemli bir imkân yaratırken, Güney Azerbaycan halkı ve aydınlarının geleceğe dair ümitlerini perçinlemiştir. 1980’li yılların sonunda Kuzey Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanması Güney Azerbaycan ile Kuzey Azerbaycan arasındaki ilişkilerin güçlenmesine de imkân yaratmıştır. Yeni şairler

⁶ “Bu gün Kuzey Azerbaycan’da 800 yakın matbuat organı varken, İran’da 35’i gündelik, 173’ü haftalık, 235’i aylık, 7’si yıllık; 664’ü siyasi, 8’i ince sanat, 44’i tıp, 52’si teknik, 17’si tarım, 374’ü medeni, 346’sı içtimai, 124’ü iktisadi olmak üzere 1614 değişik matbuat organı bulunmaktadır. Ne yazık ki, bu rakamın içerisinde otuz milyonluk Türk halkına ait tamamen Türkçe bir dergi ya da gazete yoktur.” (Medeniyet Gazetesi, 1997, Nu:6-7)

ve onların bir birinden güzel eserleri sayesinde, Güney Azerbaycan şiiri gittikçe olgunlaşacaktır.

Devrimden sonra Modern Güney Azerbaycan edebiyatı; İnkılâp hareketinden doğan ve beslenen coşkun, vatanperver şiir anlayışı, Serbest şiir anlayışı ve Şiirde ferdî üslûbun gelişmesi şeklinde özetlenebilecek üç dönemde incelenebilir. Güney Azerbaycanlı şair Ali Rıza Miyanalı, İran inkılâbından sonra Güney Azerbaycan şiirinin üç aşama geçirdiğini belirtir. Bunlar:

1. İnkılâp hareketinden doğan ve beslenen coşkun, vatanperver şiir anlayışı. Bu anlayış şiiri, siyasî ve ideolojik bir yapıya yaklaştırır.

2. Serbest şiir anlayışı. Bunlar, kendine özgü ifade üslûp arayışı içindedirler. Arûz ile hece arasında bir kalıp kullanmaya çalışırlar.

3. Şiirde ferdî üslûbun gelişmesi. Bu anlayış kendine özgü edebî ifadeleri yaratırken, serbest vezni ön plana çıkarır. Aynı şiirde değişik vezinleri birleştirerek yeni bir entegrasyona çalışır. (Miyanalı, 1997:6)

Matbuattaki kısmi serbestlik edebiyat dünyasını canlandırır. En başata, şiirde tema zenginleşir. Şah'ın devrilmesinden sonra, şiir o dönemi ve bilhassa Şah'ı tenkit etmeye başlar. Kalem tutan eller, Pehlevî Hanedanı'nın iç yüzünü anlatmaya çalışırken, bir yandan da inkılâp yılları ve Azerbaycan halkının beklentileri dile getirilir.

Özellikle Tahran ve Tebriz'de yeni yeni gazete ve dergilerin yayınlanmaya başlaması, bu konuda çok olumlu sonuçlar doğurur. Bilhassa “*Varlık*”, “*Yoldaş*”, “*Koroğlu*”, “*Ülker*”, “*Çenlibel*”, “*Dede Gorkud*”, “*Güneş*”, “*İnkılâb Yolunda*”, “*Firuz-i Azadî*” gibi yayın organları, Azerbaycan edebiyatına olumlu katkılarda bulunurken, şiire yeni bir istikamet de verir. Yıllarca baskı ve sansürden yayınlanamayan şiirler bu vasıta ile halka ulaştırılır.

1970'li yıllarda Habib *Sahir*, Yahya *Şeyda*, Hamid *Nutkî*, *Sehend*, *Şehriyar*, H. *Terlan* gibi güçlü şairler vasıtasıyla yeni bir dinamizm kazanan Güney Azerbaycan şiiri, şekilde sınırlamaları kaldırır. Bu dönem şiirinde esas tema, Güney Azerbaycan'daki arzu ve hasretin meydana getirdiği kederdir. Şairler, bu kederi bütün insanlık âlemine iletmeye çalışır. Bu anlayış, 1980'li yılların sonuna kadar devam eder.

Güney Azerbaycan şairleri bütün şiirlerinde, özellikle *Sönmez*, *Savalan*, *Sehend*, *Gaflantı*, *Düzgün*, *Adsız*, *Meşruteci Sönmez*, büyük usta *Şehriyar* ile omuz omuza vererek bağımsızlık yolunda mücadeleci bir şiir anlayışı

yaratmışlardır. Bilhassa ana dili mevzuunda görülen hassasiyet Şehriyar'ın; “*Türkün Dili Tek, Sövgili, ehsaslı dil olmaz / Başka dile gatsan bu esil dil, esil olmaz.*” fikriyle bütünleşerek İran'ı etkisi altına alır.

1980'de İran-Irak savaşının başlaması, şiirin mevzuunu savaşa çevirir. Savaş yıllarına yeniden dönen şairler, savaş ve savaşın geride bıraktığı acıları kaleme almaya başlar. Sönmez Meşruteçi bayatılarında, Davud Kendirî “*Le'net Saddam'a*”, Hamdullah Erkan “*Heleban*” şiirlerinde savaş mevzuunu işler. Ali Mohferd, Şehriyar ve Zülfikâr Kemalî'nin de bu anlamda şiirleri vardır.

Bu devirde dikkati çeken konulardan biri de, 1960'lardan itibaren ağırlık kazanmaya başlayan dinî ve felsefî şiirlerdir. Bu dönem şiirlerinde, insan-hayat-ebediyet şiirin ana temelleridir. “ölüm” dinî, felsefî ve siyasî bazı motiflerle zenginleşir. “*İnsan*” mefhumu daha çok felaket ve acılarla birlikte işlenir. Bazen de iyimser yanları arzu ve istekleri anlatırlar. Bedbin insanın ruh halleri vardır. Gidiş-gelişler ve zıddiyetler çoktur.

Şiirdeki dinî eğilim zamanla şairi, metafiziğe ve ölüm mevzuuna yaklaştırır. Ölüm, dirim, insanın manevi yanları, psikolojik zıtlıklar ve iç çatışmalar şaire ilham olur. Aslında *La'li, Racî, Aciz ve Serraf*'ın mersiyeleriyle yetişen yeni nesil bu teme çok da yabancı değildir. Tenha'nın rubailerini Beytullah Neferî'nin “*Allah Allah*”, Ali Meferdî'nin “*Meftun-i Ürfan Olmuşam*”, Hüseyin Sahil'in “*Gur'an Söhbeti*”, Hüseyin Hesen'in “*Hz. Ali Escer Mövhesi*”, Firuz Cevanşir Hadim'in “*İman Heykeli*”, Haydar Hundil'in “*Zikr-i Musibet*”, Abbas Şebhiz'in “*Heves-i Medh-i Eli*” ve Seyid Mehdi Eminî'nin “*Ey Şehid-i Kerbela*” (Edebiyat Ocağı, 1985/1:132-403) adlı şiirleri, dine ve din alimlerine müracaat eder. İnsan, iman ve inanç konularını işler. İnsanda saflığı ve kâmilliği arar.

Ancak bu mevzuun daha çok dinî bir karakter arz etmesi, sanırım, 79'devrinden sonra yetişen genç şairlerin aldığı Fars eğitimi ve idealinin tesirinden kaynaklanır. Bu dönem şiiri cemiyetteki zıtlığı, çeşitliliği, fikrî ve manevi olgunluğu aks ettirmesi açısından da çok önemlidir. Ancak bu şiirler pratik açısından pek başarılı değildir.

Bu devirde işlenen konulardan biri de aşk ve muhabbet konusudur. Bu şiirler, duygu ağırlıklı olmasına rağmen, ideal kahraman akl-i kâmil ve aşk duygusu ile birlikte ele alınır. Bunda sanırım geleneksel edebiyatın tesiri vardır.

Cenub şiirinde tabiat, insanla birlikte ele alınır. Tabiat insanın sığındığı bir liman gibi gösterilir. Ana kucağı, dert ortağıdır. Figan'ın “*Dağlar*”

Firidun Hasarlı'nın “*Yaz Gelibdir*”, Herullah Salpag'ın “*Gış Geldi*” ve Seydi Selman Hüseyinî ile M. Hüseyin Tufan'ın şiirleri tabiatı canlı ve orijinal bir şekilde ele alır.

İnkılâbdan sonra öne çıkan mevzulardan biri de “*şair ve şiir*” ile alakalıdır. 1980'lerde bu hususta derin tartışmalar yaşanır. “*Şair kimdir?*”, “*Nasıl olmalıdır?*”, “*Şiir konusu ne olmalıdır?*” gibi sorulara yanıt aranır. Abdullah Yanar, Beytullah Caferî, Süleyman Salis, Sönmez, G. Begdeli, Şehriyar, Sehend, H. Sahir bu konuya dokunur. Şehriyar ideal şair olarak gösterilir.

Bu dönemin şair nesli arasında 1940'lerde doğan; *Hasan Mecidzâde Savalan* (1940-), *Hüseyin sadık Düzgün* (1945-), *Behram Elçin* (1944-), *Süleyman Salis* (1945-), *Muhammet Ali Nihavendî* (1948-), *İbrahim Refref* (1949-), *Seyid Hamide Reiszâde Seher* (1952-), *Hüseyin Feyzullahî Vahit* (Yıldız, 1952-), *Adsız Ali Şerif Dilcuyî* (1955-), *Zülfikâr Kemalî* (1955-), *Mahmut Ali Çehreganlı* (1958-), *Ali Taşkın* (1958-), *Rıza Gaffarî* (1959-) ve 1960'larda doğan, *Yusuf Kökebi* (1960-), *Atilla Maralanlı* (1961-), *Aşık Cengiz Biriya* (1961-), *Ağşin Ağkemerli* (1961-), *Cengiz Mehdioglu* (1962), *Feriba İbrahim* (Afak, 1965-), *Ehad Zamanî* (1965-), *Resul Gurbanî Mukaddem* (1967-), *Nureddin Mukaddem Önel* (1968-) ile 1980'lerde doğan gençlerden *Feranek Ferit İpek*, *Yahya Salahlı*, *Karabulut*, *Aydın Tebrizli*, *İmran Salahî*, *Hüseyin Tahmasib Pürşehrek* (Mirza), *M. Rıza Melikpur*, *Nigar Heyavî* isimleri sayılabilir. Buna bir de eskilerden edebî hayatına devam eden ustaları eklemek yerinde olur.

Bu dönemde ön plana çıkan sanatkârlar arasında eskilerden; Şehriyar, Sehend, Cevat Heyet, Söhrap Tahir, Hamit Memetzade, Ali Kemali, Aşık Hüseyin Cevan, Medine Gülgün, Eli Tüde, Balaş Azeroğlu ve Hamit Nutkî ve yenilerden *Mahmut Taki Zöhtabî*, *Hasan Mecidzâde Savalan*, *Hüseyin sadık Düzgün* ve *Ali Taşkın*'in adları sayılabilir.

Önceki nesle dahil olmasına rağmen şiirlerini 1971'den sonra Bağdat'ta yayımlayan *Mahmut Taki Zöhtabî* (1923-1998), gençlik yıllarında kaçak yollardan Rusya'ya gider. Bir süre tutuklu kaldıktan sonra, Bakü'ye gelir. Burada Üniversite tahsili alır. 1971 yılında Irak'a giderek Bağdat Üniversitesinde çalışır. 1979 Devriminden sonra ülkesine döner. Çok çeşitli konularda eser veren Zöhtabî'nin, “*Pervanenin Sergüzeşti*” (Bağdat), “*Bağban Eloğlu*” (Bağdat) adlı şiir kitapları bulunur. (Kafkasyalı, 2002/5:563)

Yine önceki nesle mensup olmasına rağmen, 1979 İnkılâbından sonraki kısmî serbestlikten faydalanarak Azerbaycan Türkçe'si ile yazmaya başlayan *Sönmez* (Kerim Meşruteçi, 1928-), Bağımsızlık, hürriyet ve vatan sevgisi gibi konuları işler. Son şiirlerinde edebî anlamda ciddi bir gelişme görülür. “*Babam Özü Gelecektir*” ve “*Yeni Yollar Aşan Dağcı*” kitapları siyasî yönden değerlidir. Diğer kitapları arasında, “*Ağır İller*”, “*İsa'nın Son Şamı*” ile Bakü'de yayınlanan “*Garanguş Yazı Gözler*” (1990)'i sayılabilir. (Kafkasyalı, 2002/6:76)

Hasan Mecidzâde Savalan (1940-) II. Dünya Savaşı yıllarında doğan Savalan, Azerbaycan Edebiyatını iyice öğrenerek, kendisine Sabir, Samed Vurgun ve Süleyman Rüstem'i örnek alır. Anadilinin gelişmesi için çalışır. Şiirlerinde aşk, sevgi, ümit ve vatan konularını işler. millî ve manevî değerleri ön plana çıkarır. 1955-1966 yıllarında yazdığı şiirlerini “*Aparadı Seller Saranı*” (1978) adıyla yayımlar. (Kafkasyalı, 2002/6: 251)

Hüseyin sadık Düzgün (1945-) Genç yaşta şiir yazmaya başlayan Düzgün'ün şiirleri, Hümeyni devriminden sonra “*Azadlık*”, “*Yoldaş*” ve “*İngilab Yolunda*” dergilerinde yayınlanır. İstanbul Üniversitesinde Doğu dilleri alanında doktora yapar. “*Küçük Şé'rlér*” (1978), “*Güneyli Vetén Yoldaşları*” (1981), “*Uçgun Dahma*” (Yıkık Kulübe), “*Bakı Lövheleri*” (1981) şiir kitapları vardır. (Kafkasyalı, 2002/6:293)

Ali Taşkın (1958-) Üniversite yıllarında edebiyatla ilgilenmeye başlayan Taşkın, Türkçe şiirler ve hikâyeler yazar. 1986 yılında Bakü'ye giderek Doktorasını yapar. Dilcilik alanında çalışmalarıyla dikkati çeken Taşkın, Türk Dünyasını dolaşarak araştırmalarda bulunur. Daha çok nesir alanında eser veren yazarın bir de şiir kitabı vardır. (Kafkasyalı, 2002/6:610)

1980 sonrası Güney Azerbaycan edebiyatında tamamen birleşik Azerbaycan düşüncesinin hâkim olduğu görülür. Bilhassa şiirde esas tema ayrılığın yüreklerde yarattığı keder ve gelecekte mutlaka kurulacak müstakil Azerbaycan düşüncesidir. Ayrıca, bütünleşme fikrinin yanında dil, vatan ve bağımsızlık temaları da zenginleşerek yeniden ağırlık kazanmaya başlamıştır.

Güney Azerbaycan nesrinde asıl tema hürriyet arayışı ile alakalıdır. Romanın merkezinde Güney Azerbaycan halkının yaşadığı sıkıntı ve ıstıraplar bulunur. Ancak bu ıstıraplar daha çok, geçmişte yaşanmış faciaların dile getirilmesi biçimindedir. Her türlü baskı ve zorluklara rağmen, yeni yetişen yazarlar, Güney Azerbaycan nesrine yeni bir ruh ve çehre kazandırmaya çalışmışlardır. Bunların arasında; *M. Güloğlu*,

E. Ağçaylı, A. Azeri, Hasan Savalan, G. Hüseyin Saedi, Eli Taşgın, Hüseyin Feyzullahi Vahit, Ağşin Ağkemalî, Resul Gurbanî Mukaddem, Mõhordar Kaviyanpur, Hamid Arğış, Nasır Menzuri'nin adları özellikle zikredilmelidir.

Bu dönemde verilen eserler arasında; dilcilik alanındaki çalışmalarıyla da tanınan ve nesir alanında çok eser veren Ali Taşkın'ın "*Kent Gelini*", "*Çekme Yarası*", "*Buğda Gülü*", "*Gar Çiçeyi*", "*Toprak Kokusu*"; Hüseyin Feyzullahî Vahit'in hikâyeleri ve "*Aydın Serdar*" (1997) adlı eseri; Ağşin Ağkemalî'nin küçük hikâyelerini topladığı "*Dondurmaçı*"'sı; Resul Gurbanî Mukaddem'in "*Guyruklu Çerpelenk*"i; Mõhordar Kaviyanpur'un "*Dağlar Kızı*" romanı; Hamid Arğış'ın "*Nahışlı Mendil*"i ve Nasır Menzuri'nin "*Son Nağıl, Son Efsane*" hikâyeleri sayılabilir.

Son yıllarda siyasî ve ekonomik zorluklar nedeniyle Güney Azerbaycan'da tiyatro faaliyetleri yok denecek bir seviyeye gerilemiştir. Bu zorluklara tiyatro eserlerinin ancak Farsçaya çevrilerek sahnelenebilmesi ve birtakım dinî baskıların da eklenmesi yerinde olur. Ancak bugün, başta Tebriz ve Tahran'da olmak üzere Güney Azerbaycan'ın tiyatro ve kültür alanına yönelik faaliyetleri başarılı bir şekilde yürütülmektedir. Özellikle Tahranda'ki "*İrşad Tiyatrosu*" ile "*Behmen Medeniyet Sarayı*" bu faaliyetler için önemli bir merkez durumundadır.

Sonuç olarak Güney Azerbaycan Edebiyatında modern anlamdaki ilk eserler, Meşrutiyet devri olarak adlandırılan 1828 sonrasına rastlar. Arada meydana gelen kesintiler Batı tesirindeki edebiyatın gelişimine ve bu alandaki eserlerin gecikmesine neden olur. Bu sebeple Batı tesirindeki edebiyatın oturması 1945'sonrasında gerçekleşir. 1960'larda bütün dünyada meydana gelen özgürlük arayışları, edebiyatta da insanın iç benine dönmesine, yani daha ferdi bir edebî anlayışın doğmasına neden olur. 1960'larda başlayan insan ve zaman gibi felsefî kavramlar da şiire girer. Kuzey Azerbaycan'ın bağımsızlığa kavuşmasından sonra Güney Azerbaycan edebiyatı daha özgür ve daha coşkun akmaya başlamıştır.

Dileğimiz, Güney Azerbaycan Edebiyatı'nın uğradığı haksızlıklardan ve baskılardan kurtularak hak ettiği değere ulaşması ve bu alanda yapılacak akademik çalışmalarla geniş bir coğrafyaya sahip Türk Dünyasına tanıtılmasıdır.

KAYNAKÇA

- Kafkasyalı, Ali, (2002), **“İran Türk Edebiyatı Antolojisi”**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, C. 3-6, Erzurum.
- Atatürk kültür Merkezi, (2004), **“Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi”**, AKM Yayınları, c. 6, Ankara.
- Azad Millet Gazetesi**, (1946), Tebriz.
- Azerbaycan İlimler Akademisi, (1985), **“Cenubî Azerbaycan Tarihi'nin Oçerki (1828-1917)”**, A.İ.A. Neşriyatı, Bakû.
- Azerbaycan İlimler Akademisi, (1984), **“Tarih-i Edeb-i Mecmua”**, Bakû.
- Elm, (1988), **“Cenubî Azerbaycan Edebiyatı Antolojisi”**, Elm Neşriyatı, C.III, Bakû.
- Heyet, Cevat, (1990), **“Azerbaycan Edebiyatı Tarihine Bir Bakış”**, C.2, Tahran.
- İsmailzâde, Cafer, (1983), “Tofik Jurnalında Satıra”, **Edebiyat, Dil ve İncesenet Dergisi**, Nu:4, Bakû.
- Danulduzu Dergisi**, (1379), Nu:1, s.16, İsfahan.
- “Edebiyat Ocağı”**, (1985), C.I, Tebriz.
- Biraun, Eduard, ( ), **“Tarih-i Matbuat ve Edebiyat-ı İran (Devri Meşrutiyet)”**, C.2, Tahran
- Tude, Eli, (1983), “Güneşli Baharın Yaprakları”, Bakû.
- Tude, Eli (1981), **“Tebriz Filormaniyası”** Bakû.
- Uzun, Enver, (2000), **“100 Güney Azerbaycan Şiiri”**, Trabzon.
- Uzun, Enver, (2000), “Seyid Cafer Pişeverî”, **21 Azer Dergisi** (Pişeveri Özel Sayısı), Nu, 7, Bakû.
- Gızıl Sahifeler, (1324), **“Azerbaycan Halkının Millî Azaldık Yolunda Mubarezesi Tarihi”**, Elmiyye Matbaası, Tebriz.
- Memmedli, Gulam, (1983), **“Azerbaycan Tiyatrosunun Salnamesi”**, C.2, Bakû.
- Memmedli, Gulam, (1982), **“Mirze Ali Mö'cüz, Eserleri”**, Yazıcı Neşriyatı, Bakû.
- İbn Guteybe, Eş-şir Va'ş-Şüera, s. 481.
- Minesyan, Leon, (1354), **“Mecmua-i Makalat Pencumin Kongre-i Tahkikat-i İrani”**, Evvelin Çaphane, C.I, İsfahan.
- Medeniyet Gazetesi**, (1997), Nu: 6-7, 25 Temmuz, Bakû.
- Elirza, Miyenalı, (1997), **“Nağıldı Hele”**, Bakû.
- Terbiyet, Muhammedeli, (1987), **“Danışmendani Azerbaycan”**, Bakû.
- Ahundov, Nazim, (1965), **“Azerbaycan Devri Matbuatı”** (1832-1920), Bakû.

Pişeveri, Seyit Cafer, (1922), “**Azerbaycan Rüz-nâmesi**”, Tebriz.

Oğuz S.-Çakır R., (2000), “**Hatemi'nin İrani**”, İstanbul.

Okumuş, Salih, (1999), “**Çağdaş Azerbaycan Şairi Memmed Araz (Hayatı, Sanatı ve Eserleri)**”, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dan. Doç. Dr. Recep Duymaz, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne.

Okumuş, Salih, (2002), “Modern Azerbaycan Edebiyatı”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C.19, Ankara.

Rüstemova, Solmaz, (1993), “**Azerbaycan Devri Matbuatı**” (1875-1990), Bakû.

Ariyenpur, Yahya, (1932), “**Ez Sabata Naima**”, C.I, Taharan.

Akpınar, Yavuz, (1994), “**Azeri Edebiyatı Araştırmaları**”, Dergâh Yayınları, İstanbul.

FAYDALANILAN DİĞER KAYNAKLAR

Alıkızı, Elmas, (1998), “**Güney Azerbaycan Edebiyatı**”, Baku.

Altaylı, Seyfettin, (1994), “**Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü**”, C.I-II, İstanbul: M.E.B.

Arif, Memmed, (1946), “**XX. Esr Sovét Dövrü Azerbaycan Edebiyatı**”, Bakû.

Azerbaycan Ėmler Akadémiyası, (1966), “**Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti**”, C.I-IV, Bakû.

Azerbaycan SSR ĖA Nizamî Adına Edebiyyat ve Dil İnstitutu, (1967), “**Azerbaycan Sovét Edebiyatı Tarixi**”, C. I-II, Bakû.

Caferoglu, Ahmet, (1954), “**Modern Azerbaycan Edebiyatına Bir Bakış**”, İstanbul: AYB, Sayı: 37.

Dergâh Yayınları, (1986), “**Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**”, c. 6, İstanbul.

Ehmedov, Téymur, (1985), “**Azerbaycan Sovét Yazıcıları (Ansiklopédik Me'lumat Kitabı)**”, Öner Neşriyatı, Baku.

Ertaylan, İ.Hikmet, (1928), “**Azerbaycan Edebiyatı Tarihi**”, C. I-II, Bakû.

Hacıyév, Abbas, (1981), “**Tiflis Edebî Muhiti**”, Bakû.

Hacıyév, C., (1955), “**XX. Esr Azerbaycan Edebiyatı Tarixi**”, Baku.

Hüséynov, F.C., (1969), “**XX. Esr Azerbaycan Edebiyatı**”, Maarif Neşriyatı, Baku.

Hüséynov, Firidun, (1978), “**Molla Nesreddin ve Molla Nesreddinçiler**”, Bakû.

Ibrahimov, Mirze, (Redaktor), (1981-1988), “**Cenubî Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası**”, C.I-IV., Ėlm Neşriyatı, Bakû.

Kanar, Mehmet, (1999), **“Çağdaş İran Edebiyatının Doğuşu ve Gelişimi”**, İstanbul.

Köçerli, Feridun Bey, (1978-1981), **“Azerbaycan Edebiyatı”**, C.I-II, Bakû.

Makas, Zeynelabidin, (1993), **“Azerbaycan Çağdaş Şiir Antolojisi”**, Ankara.

Mir Celal ve Hüséynov, (1969), **“XX. Esr Azerbaycan Edebiyatı”**, Maarif Neşriyatı, Bakû.

Mütellibov, Teshin, (1978), **“XX. Esr Azerbaycan Edebiyatında Edebî Mektepler”**, Bakû.

Nasibzâde, Nasib, (1986), **“Güney Azerbaycan’ın Sosyal, Ekonomik ve Politik Gelişimi”**, Baku.

Ötüken Neşriyat, (1990), **“Büyük Türk Klâsikleri”**, Ötüken-Söğüt, C.1-10, Ankara.

Paşayév, M. C., ve Firidun, H. (1982), **“XX. Asr Azerbaycan Edebiyatı Tarixi”**, Maarif Neşriyyatı, 3. bas., Bakû.

Qarayév, Yaşar, (1996), **“Tarix: Yaxından ve Uzaqdan”**, Sabah Neşriyatı, Bakû.

Türk Dil Kurumu, (1988), **“Türkçe Sözlük”**, T.D.K. Yay., Nu: 549, C.I-II, Ankara.

Xendan, Cefer, (1958), **“XX. Esr Azerbaycan Edebiyatı Tarixi”**, Bakû.

Xendan, Cefer. (1987), **“Uğur Yolu-Cenubî Azerbaycan’da Edebiyat, Maarif ve Medeniyet - Azerbaycan Edebiyatında Cenub Mevzusu”**, Bakû.

Yusifova, Tamilla, (1984), **“Cenubî Azerbaycan Poéziyasında İctimaî Motifler”**, Azerbaycan SSR ĒA Nizamî Adına Edebiyyat İnstitutu, Baku.

Yücel, İbrahim, (1988), **“Azerbaycan’da Fikir Hayatı ve Basın”**, İstanbul.

Zamanov, A. ve Eliyév, K., (1986), **“Molla Nesreddinçi Şairler”**, Yazıçı Neşriyatı, Bakû.

